

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

Каирска афера

Ментор:

др Мира Радојевић

Студент:

Никола Станковић ИС 13 / 15

Београд, 2019.

Садржај

Предговор	1 – 3.
Пут у избеглиштво и реорганизација на Блиском и Средњем истоку	3 – 15.
Пад владе ђенерала Душана Симовића	15 – 27.
Отворена побуна против легитимне Владе у Лондону	27 – 43.
Ликвидација побуне и повратак законитог поретка у југословенској војсци	43 – 59.
Закључак	59 – 64.
Списак извора и литературе	65 – 66 .

Предговор

Овај рад има за циљ да представи околности у којима се обрела емигрантска влада Краљевине Југославије, по свом изласку из земље и ступању на тло британског ратног простора, тј. територије под искључивом влашћу британских војних и цивилних структура. Имајући на уму ауторитативну улогу овог савезничког покровитеља, треба се се упустити у проучавање рада и учинка емигрантске владе, њене буквалне зависности и условљености деловања. Имајући у виду да се ради о односу једне колонијалне силе и једне савезничке земље, управо државе која након свог априлског слома није имала више ни један од атрибута државности, како је то сматрао Слободан Јовановић, ни територију, ни власт, ни становништво. Ипак, треба напоменути да и избегличке владе других савезничких земаља, које су након свог такође брзог слома, нашле уточиште у британском окриљу имале истоветне проблеме са својим домаћинима, те да ту Југославија не представља никакву особеност. Премда, без пуне контекстуализације ратне стварности у којима се нашла краљевска влада не можемо разумети њену судбину, исто тако не би било потпуно оправдано њену судбину уписати на рачун британског колонијалног менталитета. Наиме, користећи односе и баласт који је влада са собом понела у иностранство, као што су односи између цивилног и војног фактора у влади, односа у самој војсци, хрватског питања и питања преуређења државе, Велика Британија је базирала своје планове, наслањајући се на ове, из земље донесене основе, и у том смислу њена политика представљала је континуитет.

У овом светлу треба посматрати и тзв. „Каирску аферу“. Овај догађај, чији се настанак датира 15. I 1942. кулминира у марту исте године, а траје са променљивим интензитетом до 19. X 1942. године и представља побуну дела јединица југословенске војске ван Отаџбине, стациониране на Блиском и Средњем истоку, против нове краљевске владе. Овај бунт исказивао се отказивањем послушности, опструкцијом и агитацијом унутар самих јединица и унутар савезничког табора, а против нове владе, чији је председник био Слободан Јовановић. Из наведеног проистиче да се ради о отвореној побуни против легитимне Владе у Лондону, и да сходно томе ова епизода у историји југословенске краљевине, треба бити названа својим правим именом, а то је – „Побуна југословенске војске у Каиру “ (како је неки аутори и називају). Иако овај назив у потпуности одговара опису догађаја које означава и одражава њихову суштину, није погодан за назив истих збивања. Разлог томе је врло прост, али чини се, методолошки исправан и оправдан. Наиме, већина савременика називала је овај догађај „Каирска афера“, подразумевајући при томе војну побуну и све што она носи са собом, али је ипак нико од њих не зове другачије, од настанка до њене ликвидације.

Ова епизода из избегличког живота Краљевине Југославије и њене војске, није превише позната и не постоји нека монолитна одредница у литератури на коју се можемо осврнути када се ради о „Југословенској војсци ван Отаџбине“ или „Каирској афери“, али постоји низ других дела која у себи садрже драгоцене податке и сећања савременика од непроцењивог значаја за фактографску реконструкцију дешавања, али и околности, могућности и живота уопште. Срећна околност је та да обимна литература мемоарског типа, доноси различите перспективе гледања на „Каирску аферу“, тако да можемо сагледати ставове свих умешаних, одозго на доле и обрнуто. Почевши од става владара, председника Владе, свих водећих политичара и оних на нижим дужностима, укупно гледаног као цивилног фактора, до тога да можемо видети угао гледања побуњених официра, оних коју су као предводници побуне били на водећим позицијама и имали више чинове, до њихових следбеника на нижим командним позицијама, са нижим чиновима; преко официра који су остали лојални Краљу и Влади, њихових челних људи и следбеника. Из предоченог можемо видети један подвојени војни фактор, његово деловање и како је читава ова ситуација утицала на стања и духове и једних и других, као и на регруте и уопште узевши ратна залагања емигрантске владе. Видећемо односе Британаца и водећих људи југословенске војске и дипломатије кроз визуру међусавезничких односа на путу од **Њокровитељства до нейосредне контроле**. Без обзира колико драгоцени нам били ови мемоарски и дневнички записи, морамо имати у виду да су то ипак лична запажања по својој намени писана са одређеном премисом, тј. да такви записи поред своје велике вредности, ипак добрим делом представљају „пишчев доживљај историје“. У самом темељу овог рада, налазе се документи емигрантске владе Краљевине Југославије, које је приредио Богдан Кризман. Документи, без тенденција, говоре сами за себе и дају нам прилику да догађаје сагледамо из једне неутралне позиције, дају нам сигуран „скелет“ на коме један историографски рад мора почивати како би уопште био одржив. Предани научно – истраживачки рад генерације историчара, који је претходно изради овог рада, усмерен к изучавању области из домена емигрантског живота југословенске краљевине, учинио је излишним посету Архиву Југославије и претрес фонда Емигрантске владе. Узевши у обзир делатност професора Богдана Кризмана и Веселина Ђуретића, чији радови, уколико нису управљени сабирању докумената, у себи садрже обилне референце за сваку констатацију. Дневник пуковника Миодрага К. Ракића, такође је познат и залагањем професора др Момчила Павловића интегрисан у целину зборника радова о 27. марту. Службене новине Краљевине Југославије, неприкосновени су извор за хронолошко праћење сваког службеног иступа Владе. Поседујући наведени материјал, сматрам да би свако даље проширивање списка извора, иако несумњиво фактографски корисно, суштински не би допринело да се ова прилично комплексна епизода из избегличког живота демистификује, већ обратно. Жељено концизно представљање збивања и кључних факата, по мом уверењу унело би тачне координате за навођење у смеру разложног образлагања „Каирске афере“.

Овај рад има за циљ да представи све чиниоце везане за побуну југословенске војске на Блиском и Средњем истоку, да рашчлани скуп интереса и повода, доприневши тако правилном гледању на ова дешавања. Међусобице и неповерење између војног и цивилног фактора владе, трвење између старијих и млађих официра, тј. различитих струја у самој војсци, стварање клика унутар исте, као и сурово арбитрирање Велике Британије у корист својих интереса и апсолутна власт на терену, јесу одлике „Каирске афере“, ни једној од њих издвојеној самој за себе не може се приписати узрочност. Све ове одлике рашчлањене и потом правилно склопљене заједно нам откривају њен прави карактер у југословенском и савезничком светлу. Такође, једино на овај начин можемо доћи до правилног гледања на мотиве и разлоге страна укључених у догађаје, сходно томе и тумачити њихово опхођење у датим моментима, насупрот сведеном приступу, који тежећи да јој да одређени карактер – упрости, поједностави и тако банализује „Каирску аферу“, дајући јој маргинални значај.

Пут у избеглиштво и реорганизација на Блиском и Средњем истоку

Након брзог слома отпора Краљевине Југославије у краткотрајном априлском рату, државни апарат, који су представљале најважније политичке институције Круна и Влада, у тренутку пораза на готово свим фронтovima, узимајући у обзир неминовност стварности на терену, бивају приморани да напусте Отаџбину. Поучени искуством из Првог светског рата, одговорни елементи били су чврсто решени да борбу против непријатеља наставе из иностранства, верујући да се по аналогiji са Првим светским ратом може у заједници са западним Савезницима, образовати војска од људства које се није предало окупатору и добровољаца из иностранства, помоћу које би Југославија потпомогала ратна залагања својих савезника, учешћем у рату потврдила континуитет свога постојања и заслужила своје место у савезничком табору, како би после рата, на мировној конференцији имала суверену могућност да бар унеколико одлучује о својој судбини. Подразумевајући првенствено да ће својим снагама, учествовати у ослобађању поробљене земље са савезничким трупaма и на тај начин, дати свој удео у рату. У складу са тим, последњих дана априлског рата, појединим јединицама издата су наређења да се не предају, да наставе отпор из иностранства са великим савезницима до коначне победе. Недостатак везе, непостојање било каквог конкретног плана евакуације војних снага, у одређеном степену надоместила је лична храброст, пожртвованост, жеља да се настави са пружањем отпора. Јединице или делови јединица, самоиницијативно су доносиле одлуку да се неће предати окупатору, већ наставити борбу ван граница Југославије. „Рекао сам им да смо, због моменталне ситуације на бојишту, принуђени да напустимо своју отаџбину и да рат наставимо заједно са својим Савезницима, као што је то учинила српска војска у Првом светском рату. Подвукао сам да ми никога не присиљавамо да са нама иде, али да ми немамо право да их ослободимо њихове заклетве. Пришли су ми неколико обвезника из Македоније и извинили се што из разних разлога морају да остану у земљи. Међутим, на моје велико задовољство, велика већина војника, сви кадровци, решили су да иду са

нама . Тако је наша Пета ваздухопловна група, са својом помоћном четом, била једина јединица југословенске војске која је у пуном саставу стигла на Средњи Исток .¹ Овако о приликама сведочи активни ваздухопловни официр Неђељко Плећаш. За успех при оваквом подухвату највише изгледа имале су ваздухопловне и морнаричке јединице, узевши у обзир ситуацију на јужном фронту и физичку немогућност да се копном оствари било какав пробој, изузимајући извесне контингенте стационаране у релативној близини грчке границе. Упечатљиво је да се покушај успостављања везе са морнарицом дешава управо из емиграције (Атина), настојањем ђенерала Симовића и ђенерала Илића да сва расположива ратна пловила исплове из Боке Которске, дођу у Грчку и ставе се под команду Команданта енглеске флоте.²

Пример дела ратне морнарице, који је избегао заробљавање у сваком сегменту поткрепљује тезу о високом моралу и самосталном одлучивању непредатих јединица. На седници Министарског Савета од 30. IV 1941. председник владе ђенерал Душан Симовић известио је присутне министре да је „једна подморница, два торпедна чамца и осам хидроавиона стигло у Александрију. Признање и одликовање да им се даде овим маринцима који су извели овај подвиг“. ³ У питању је била подморница „Небојша“ са торпиљерима „Кајмакчалан“ и „Дурмитор“. Капетан бојног брода Иван Керн известио је да „док није дошло до капитулације није могао добити везе с никим, а тек после капитулације имао је везе са сваким“. ⁴ Министар војни ђенерал Илић, zaloжио се да ове јединице морнарице остану под југословенском заставом, да се „репарирају, да се особље плаћа засад као енглеско итд“. Тим поводом упутио је поднесак адмиралу британске морнарице, чија је садржина престилизована, на захтев хрватског бана Ивана Шубашића, у циљу што опрезнијег поступања према Енглезима приликом решавања положаја поменутих јединица. Том приликом решено је да се капетану бојног брода за особље исплати 500 фунти. ⁵

Највећи број ваздухопловних јединица који је успео да се пребаци на Средњи и Блиски исток, осим дела Треће и читаве Пете ваздухопловне групе, припадао је управо саставу оних снага употребљених за евакуацију и заштиту монарха, владе али и за транспорт других категорија избеглица и мањег дела државне имовине. По наводима ђенерала Илића, сви авиони су били спремни да четрнаестог априла увече пребаце владу у Грчку, по предлогу ђенерала Боре Мирковића од те исте вечери. ⁶ Извесну поуну ови контингенти добили су одмах у Грчкој, када су у Атину стигли војни дипломатски

¹ Неђељко Б. Плећаш, *Ратне године 1941 – 1945*, Дирфилд Бич, Флорида 1983, 31.

² Богољуб С. Илић, *Мемоари армијског ђенерала 1898 – 1942*, Београд 1995, 209 – 210.

³ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, Dokumenti, pr. Bogdan Krizman, Beograd – Zagreb 1981, 114.

⁴ *Isto*, 114.

⁵ *Isto*, 115.

⁶ Б. С. Илић, *нав. дело*, 205.

представници, пуковници Станко Живковић из Анкаре и Драгутин Савић из Москве, југословенским путничким авионима „Локид“, које је влада такође искористила да пут продужи за Египат.⁷ Након одређеног времена придружиће им се и група авијатичара која је одлетела за Совјетски Савез, намеравајући да борбу на тај начин настави. Ова група по свему судећи узлетела је са простора на коме је била и распоређена, из Мостара, по ономе што је из исказа владике мостарског Николаја могао сазнати др Бранко Чубриловић.⁸ У потпуном сагласју са овим јесте доцнија изјава пуковника Душана Радовића да су исте ваздухопловне јединице, под његовом командом, а по налогу владе од десетог априла, угушиле хрватску побуну на мостарском аеродрому, да би се тек након тога упутиле за Совјетски Савез, највероватније после петнаестог априла.⁹

Разнородна маса југословенских избеглица, сачињена од остатака војних формација и свих оних изгнаника примораних да под ударом непријатеља уточиште потраже у јединој суседној пријатељској земљи, приспевши на тло те исте земље, поделила је судбину њеног народа у току наставка рата и проживела „агонију Грчке“, заједно са њим и британским снагама укљученим у одбрану земље. Упркос великом залагању, или чак „херојском“ напору да се те избелице пребаце на Блиски и Средњи исток,¹⁰ део њих ипак није стигао на предвиђено одредиште. Постоје варијације када се ради о броју људи који нису успели да буду евакуисани, као и опречни ставови савременика по питању могућности њиховог транспорта и одговорности елемената задужених за овај подухват. Министар војни ђенерал Богољуб Илић, наводи да је предузео све потребне мере да се наши људи, којих је по његовом сведочењу било „око 1000“ у логорима јужне Грчке, пребаце за Египат. Потенцирајући притом улогу југословенског војног изасланика у Атини, потпуковника Келера, коме је поверио задатак да се заједно са једним енглеским потпуковником побрине за евакуацију ових људи, при чему му је исплатио 1.000.000 динара за њихове принадлежности. Ђенерал Илић сматра да је неуспех овог подухвата искључиво одговорност потпуковника Келера, који се као велики Хрват и франковац, није заложиио да овај задатак испуни „иако је било и времена и бродова за то“.¹¹ Изразито супротан став износи капетан Неђељко Плећаш, тврдећи да се управо незаинтересованости министра војног може приписати исход овог подухвата. Приликом њиховог сусрета у Грчкој, Плећаш је тражио даља наређења у име своје ваздухопловне групе да би му ђенерал Илић на то одговорио да има „важнијих послова, него да брине о некој ваздухопловној групи“.¹² Карактеристично је такође да се ни приближно негативно не изјашњава о војном изасланику у Атини, Келеру, кога помиње као пуковника (што је он и био), док га ђенерал Илић помиње као потпуковника, на шта треба обратити пажњу као на параметар ђенералове упућености,

⁷ Исто, 211.

⁸ Бранко Чубриловић, *Зайиси из туђине*, Сарајево 1946, 16.

⁹ Н. Б. Плећаш, *нав.гело*, 40.

¹⁰ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću*, Beograd 1982, 38.

¹¹ Б. С. Илић, *нав.гело*, 210 - 211.

¹² Н. Б. Плећаш, *нав.гело*, 40.

али и не узимати као пресудно, будући да се ради о мемоарима писаним две године након поменутих догађаја, те је могуће да се ради о једноставном превиду или лапсусу.

Записник седнице владе од 6. V 1941. даје допринос у расветљавању судбине ових људи. Министар др Шутеј, изјавио је да је на Пелопонезу ухваћено око 1.400 људи, да се ропства спасило њих 20. Министар иностраних дела Момчило Нинчић, известио је да је донео указ о пензионисању посланика Вукчевића, на Криту, јер је отишао сам са Крита, остављајући друге.¹³

Овако је завршио један у перспективи јако подесан извор људства за наставак борбе ван Југославије, својим бројним стањем потенцијално изразито користан, имајући у виду коначни број југословенских трупа на савезничкој ратној територији. Из приложеног видимо да питање одговорности не може бити разјашњено, с обзиром да су се и савременици спорили ко је крив за то што им се десило, да ли војне власти Краљевине Југославије, да ли субверзивни елемент у њој, недостатак добре воље британских органа и њихова листа приоритета у том тренутку, појачана изразито негативним околностима на терену или све то заједно. Сигурно је, међутим, да је оружана снага сила Осовине, одредила њихову будућност, будући да је у том моменту муњевито надирала и није давала ни тренутак предаха браниоцима Грчке. Краљ Петар Други у својим мемоарима потврђује исправност овог становишта: „Ујак ме је обавестио да је знатан број наших војника успео да пређе грчку границу али да су сви из разних јединица и веома неорганизовани. Пошто су Немци снажно нападали крећући се према југу великом брзином, изгледало је немогуће да се те југословенске трупе реорганизују на време да би могле бити употребљене за борбу.“¹⁴

Ступајући на тло британског ратног простора, тј. територије под искључивом влашћу британских војних и цивилних власти, југословенски емигранти, сусрели су се са поприлично неочекиваном добродошлицом, која манифестује представе југословена о савезницима, као и природу тог савезништва. Ускраћена самосталност деловања, зависност у сваком сегменту, као и хладноћа и одмереност Енглеза, мешала се са разочарањем проузрокованим губитком Отаџбине у неславном рату, одсуством било какве перспективе, у средини потпуно страној и далекој. Ступањ летаргије у који су запали остаци војске, вивидно је илустрован сведочењима савременика. На туђој земљи, без икаквих гаранција по питању сутрашњице, од својих савезника бивају третирани као подређени, другоразредни чинилац, стицајем околности под њиховом ингеренцијом. Апсолутна власт британског фактора на датом ратном простору, искључивала је било какву самосталну акцију новопридошлих „туђинских“, формација, било војне или цивилне структуре, испољавајући при томе високи ниво неповерења и подозрења. При самом приспећу у њихову зону утицаја, својим третманом ставили су до знања југословенској страни како ствари стоје. „Посетио сам их једног дана заједно са генералима Симовићем и Илићем, министром војске. Установио сам да им је у том

¹³ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 121.

¹⁴ *Живот једног краља, Мемоари Петра II Карађорђевића*, Београд 1990, 137.

периоду чекања морал био веома низак; сви су они оставили своје породице и сада имали само једну жељу – да опет крену у битку. РАФ је конфисковао њихове авионе у Египту и сада су губили време у великом логору у коме су били смештени“, пише њихов Врховни командант, додајући : „Ови људи су веома желели да представљају нашу заставу у ваздуху и докажу своју вредност у бици против заједничког непријатеља. Било је несхватљиво што им се то не допушта јер су савезницима недостајале ваздушне посаде као и земаљско особље.“¹⁵

Ваздухопловцима, смештеним на аеродрому у Рамлеу (Палестини), дошао је енглески командант ваздухопловства како би им пожелео добродошлицу у име британског Величанства; том приликом приређена је гозба. Гозба за коју су касније, у Трансјорданији домаћини испоставили рачун, тражећи да се ово гостопримство плати.¹⁶ Председник владе ђенерал Душан Симовић извештава на седници 8. V 1941. присутне о посети Рамлеу, наводећи да су авијатичари „били мало депримирани због тога што су удаљени“. На аеродрому налазило се 209 авијатичара, који су сви били сагласни да што пре буду упућени у борбу, али су такође сматрали да би без нових материјала и људства били жртвовани. Симовић је закључио да би се од ових јединица могла оформити екипа од 60 авиона, не рачунајући тренутно недоступне авијатичаре у Русији.¹⁷ Поред свега наведеног, висока температура и велика температурна разлика у новој средини, јако је утицала на расположење јединица, састављених од људства са потпуно другачијег поднебља. „Ова врућина нас је, пошто смо били у зимским униформама, потпуно дотукла.“¹⁸ Да је овакав став био свеprisутан, а не само тренутни лични доживљај једнога официра, произилази из тога да је температура морала бити сматрана важним чиниоцем када су се разматрале могућности даљег смештаја и употребе у рату, што се види и из записника седница владе.

Овакво стање донекле су успеле избећи морнаричке јединице које су упућене на дужност у Александријску луку, од почетка дајући допринос у рату, у складу са својим могућностима.¹⁹ Ипак, треба имати у виду да је периферна дужност патролирања луком (у погледу општих ратних залагања) била еквивалентна снази пловила и броју људи на располагању, сама по себи ограничавајућа за југословенску страну да потенцијално направи било какав искорак у односу на британску политику.

Убрзо снаге југословенског ваздухопловства премештене су у Трансјорданију, на аеродром у Аману, где су услови живота били нешто бољи. Међутим, на њихов морал пресудније и благотворније деловало је нешто друго. Наиме, 15. маја посетио их је Врховни командант, Њ. В. Краљ Петар II са члановима своје Владе и том приликом одржао говор у којем је изразио дивљење за њихово јунаштво исказано у рату, завршавајући га речима: „Ускоро ће се, по мојим настојањима, приступити потребним

¹⁵ Исто, 140.

¹⁶ Н. Б. Плећаш, *нав. гело*, 49.

¹⁷ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 122.

¹⁸ Н. Б. Плећаш, *нав. гело*, 50.

¹⁹ Живот једног краља, *нав. гело*, 141.

предрадњама за обнову нашег националног ваздухопловства. Останите јунаци и сачувајте веру у Васкрс и будућност наше Отаџбине. Нека вам Бог у томе помогне!“²⁰ Убрзо су се опазили ефекти, проломиле се „Живео Краљ! Живео, живео, живео!“²¹ Уследила је конференција, на којој је председник Владе изложио планове борбе за ослобођење, а потом и дискусија са официрима.

Видимо да је Њ. В. Краљ још првог маја, приликом аудијенције министра војног примио и „два морнарска официра, који су бродовима дошли у Александрију“.²² Из приложеног можемо закључити да се монарх и влада, од првих дана труде да утичу на морал непредатих јединица, трудећи се да код њих ублаже осећај изолованости и бесциљног, пасивног битисања на периферији светских збивања, уливајући им наду да ће ускоро дати свој допринос у рату и поново бити у својој Отаџбини. Сва настојања овог типа у току рата, даће делимичан резултат, иако проблеми који су морили ове контингенте нису никада ишчилели, тако да ће они са њима бити суочени и у будућности. У писму председнику владе, ђенералу Симовићу од осмог новембра 1941. министар војни Илић жали се на исте недостатке, присутне још од првих дана емиграције. „Иначе овде опет почела врућина од 39 степени и алерти. Авиона за нас још нема, а и батаљон не добија потпуно наоружање. Имам и доста посла и доста незгода. Људи безпослени па раде и оне ствари које иначе не би никад чинили.“²³

Махом састављена од политичких људи из Првог светског рата, влада је имала истоветан став по питању намене јединица и њиховог крајњег циља, премда је све остало постало предмет спора. Начин регрутовања добровољаца и попуне редова мобилисањем југословенских исељеника из слободног света, стационарање и подручје деловања у току рата, као и тренутак ступања у борбу, укључујући и прегршт других виталних питања постали су основа за дискусију. Апсолутизујући искуство из Првог светског рата влада је наставила да делује по аналогiji, западајући у анахронизме, споро напредујући у правцу својих стремљења. Тетурајући се под контузијом војног пораза, паралисана траумом распада државе, још увек недовољно свесна онога што се догодило, користећи своје скромне капацитете, у свом незавидном положају чинила је оно што је могла.

Наиме, јединствени став Владе да се будућа војска организује на начин како би постала „нуклеус будуће велике инвазионе армије“²⁴, био је основа на којој су се спорозумели сви политичари и платформа за даљи рад у оперативном и ораганизационом смислу. Међутим, жеља да се у што скоријем временском периоду организује војна сила, може се најбоље објаснити управо речима Винстона Черчила упућеним Душану Симовићу „да југословенска влада мора да има све атрибуте државне суверене

²⁰ Дневник ађутанта Краља Петра II Карађорђевића / Миодраг К. Ракић, 27.март 1941. *сегамгесет година касније*, Београд 2012, 222.

²¹ Исто, 222.

²² Исто, 216.

²³ Б. С. Илић, *нав. дело*, 239.

²⁴ V. Đuretić, *nav.delo*, 39.

независне власти, а нарочито да има војну снагу“. ²⁵ У Лондону 31. VI 1941. одржан је југословенско – британски састанак на коме је разматрано организовање југословенске оружане снаге у британском царству. Једна од одлука донета на овом састанку јесте: „Да се формира један батаљон и то Краљеве гарде, да исти буде моторизован.“ ²⁶

Шифрованим телеграмом од 17. јула 1941. ђенерал Богољуб Илић извештава председника владе Симовића, да је „формирање првог батаљона обезбеђено“, наводећи податке о раду комисија на сакупљању добровољаца из Абисиније, Судана, Палестине, Турске и Египта и бројно стање пријављених добровољаца. ²⁷ Батаљон је био обезбеђен на папиру, реализација је, међутим морала још мало сачекати, док се наведени потенцијали не искористе и заиста организују. Чин формирања краљеве гарде, имао је симболички значај, с тога што је образовањем јединица Гарде манифестован континуитет постојања оружане силе Краљевине, њен непрекинути отпор и поврх свега, непромењени карактер војске и државе. Гарда као елитна јединица свих родова војске оличавала је вредности на којима је почивала војска али и читаво друштво, у извесном смислу. Југословенска идеологија и верност владарском Дому била су основна начела којима су њени представници били вођени. Оваква војна јединица давала је поруку да је карактер државне заједнице, њене војске и друштвеног поретка остао непромењен и да је као такав, државни организам наставио да живи. Гарда као таква, била је бранилац друштвено – правног поретка.

Заклетва првих регрута, обављена је 31. августа у Агамију, логору југословенске војске надомак Александрије, у 10 часова изјутра. Суштину читаве делатности усмерене ка оснивању ове јединице изражавају управо прве реченице министра војног у говору одржаном након заклетве: „Јунаци ! Данас полагајући заклетву на верност Краљу и Отаџбини у овим историским данима улазите у ред браниоца слободе, правде и права на живот и постојање наше лепе Отаџбине Југославије.“ ²⁸ Дакле, Југославија се и даље бори и својим залагањима на страни Савезника, заслужиће своје место у табору и право на постојање након рата.

Овако захтеван подухват организације војске, пропратиле су несугласице и размимоилажења унутар кабинета ђенерала Душана Симовића. Почевши од места за стационирање јединица, реона њиховог деловања, тренутка када ће ступити у борбу и питања добровољаца. Питање центра из којег ће се вршити даље ангажовање, Америка, Канада, Лондон или пак ниједан од наведених центара, испрва доминира. Министар спољних послова Момчило Нинчић фаворизује одлазак у Америку, такође сматра да се једино у Канади може добро формирати и опремити војска. ²⁹ Насупрот њему су министри Трифуновић, Будисављевић, Крњевић и Бањанин. Др Будисављевић истакао је на седници од 6. V 1941. прилично јасну аргументацију: „Сво настојање ишло

²⁵ Исто, 39.

²⁶ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 158.

²⁷ Исто, 164.

²⁸ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London meseca decembra godine 1941, Broj 3, 6.

²⁹ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 122 - 124.

нам је да сачувамо бар један дио војске, као симбол. Ми ћемо највише моћи добити добровољаца одавде. Ми имамо ратних заробљеника јужних Словена. Затим има у Турској, Русији итд. Ми политичари треба да водимо агитацију. Ми морамо питање да вагнемо: да ли да крећемо, или да останемо солидарни овде ближе и ратишту и нашим крајевима.“³⁰ Бан Иван Шубашић такође сматра да војни центар мора бити Медитеран (Палестина, Кенија или Персијски залив). Бањанин се слаже са баном и додаје да би било штетно пребацивање у Канаду, уз то напомињући: „Остајањем овде манифестујемо солидарност. Овде са истока ми морамо помоћи борбу, јер одавде ће доћи до ослобођења.“³¹ Јурај Крњевић потврђује речи свог колеге Будисављевића и наводи : „У Канади је млађа емиграција, али тамо је опћа војна обавеза. УСА је гро емиграције. Младеж је американизирана.“³² У закључку свог излагања наводи да кабинет треба да иде у Лондон, а војска да остане на Медитерану. Ђенерал Душан Симовић почиње да се свесрдно залаже за Лондон као политички, а Блиски исток као војни центар, са њим су сагласни министри Јевтић и Косановић, мада је убрзо дошло до консензуса у овом питању. Наведени ставови југословенских политичара јасно исказују разлоге за одлазак у Лондон и развијање војне акције на Медитерану, међутим треба имати у виду и могућности Владе да се у датом моменту одлучи за алтернативу. Сједињене Америчке Државе биле су ван зараћеног табора и „нису још биле спремне да на својој територији директно подржавају било чију антиосовинску активност“, ³³ Совјетски Савез је прекинуо своје односе са Југославијом након њене капитулације, а Канада је, чини се, била сувише далеко од европских прилика. На Лондон је упућивала и чињеница да је он већ постао стециште избегличких влада и међународни антиосовински политички центар. Мада се све веће залагања председника владе Симовића за одлазак у Лондон може објаснити и увидом у став Велике Британије по питању смештаја југословенских изгнаника. Британски представници у Каиру добили су јасне иснструкције своје владе да је потребно да кабинет Душана Симовића дође у Лондон, јер ће по њиховом уверењу у Канади или САД бити релативно ван њиховог домаћаја.³⁴ Још јаснији став испољава британски представник при југословенској влади Теренс Шон, када Форин Офису препоручује да: „Влада треба да буде на британској територији и под непосредном присмотром. Канада долази у обзир само за обуку војника.“ Уз још неколико јасних теза по питању опхођења према југословенима, налази се и један занимљиви предлог, који можемо сматрати и првим предзнаком „Каирске афере“, а то јесте британско ослањање на војни фактор емигрантске структуре у циљу обезбеђивања сопствених интереса и њихове контроле над одговорним елементима у самој влади. „Треба окуражити млађе официре, који су најзаслужнији за преврат од 27. марта и који имају утицај на краља.“³⁵ Наведени разлози одредили су пребивалиште владе. Када се ради о смештају трупа

³⁰ Isto, 121.

³¹ Isto, 125.

³² Isto, 121.

³³ V. Đuretić, *nav. delo*, 18.

³⁴ Isto, 19.

³⁵ Isto, 19 – 20.

фигурира неколико одредишта. Средњи и Блиски исток, као поприште војних операција, Канада и Америка као центар за обуку и инструкторски рад са регрутима, што се тиче ваздухопловних јединица.

У свом писму А. Идну, ђенерал Душан Симовић износи могућности и потребе југословенских снага у складу са наведеним локацијама, акцијама и потраживањима, реферишући да се „прва ескадрила хидроавиона већ налази у дејству“, и моли „да се убрза упућивање и транспорт за Канаду наших 130 авијатичара из Амана (Трансјорданије), где живе под врло тешким психолошким условима“, апелујући да се за батаљон краљеве гарде који ће се формирати „одреди што пре логор за смештај и обуку и то на сваки начин у Кенији, како обзиром на климатске прилике тамо које ће најбоље одговарати нашем људству, тако и обзиром на непријатељску обавештајну службу која омета врбовање добровољаца из редова италијанских заробљеника као и да се снабдеју потребним материјалом за вежбање“.³⁶ Министар војни Илић је већ навођеним шифрованим телеграмом из Каира, изразио мишљење да је „за Гарду најподеснија Палестина“³⁷, вероватно из уверења да ће на овом терену, оваква јединица бити најсврсисходније искоришћена, имајући на уму близину бојишта и климатске услове. Сва донета решења у војно – организацијском сегменту донета су у ходу и саобразно жељама британске Команде на одређеном простору, будући да је југословенска страна у овоме потпуно зависна од фактичког господара овога простора. Тренутак ступања у борбу и начин употребе ових јединица био је предмет полемике унутар владе, са једне стране и ствар условљена ставом британских војних власти по питању тренутка и начина војног ангажовања.

Питање војног ангажовања расправљало се већ од седнице министарског савета 6. V 1941. Иако је начелно било јасно да се мора ступити у борбу, тренутак и начин манифестације те војне солидарности изазивао је опречна излагања. Министар Косановић, је на истој седници изложио мишљење да је императив укључивање у борбу „чим пре“, те да би у наредном периоду од четири месеца, по његовом запажању врло критичном за Енглеze, један успех „две ескардриле“ дао „необично много морално“.³⁸ Исто гледиште заступа и хрватски бан Иван Шубашић истичући такође важност момента: „Било би боље сад послати пет авијона над Италију, него за двије године 100 хиљада војске. Одмах се мора покушати, ако има могућности техничке, да одмах ступе у акцију. Макар добровољно, не по наредби.“³⁹ Ово становиште подупиру и други министри. Др Будисављевић истоветан став образлагао је речима да би један „минимални број“ снага требао ући у борбу, инсистирајући да је то „питање манифестације“ те да је неопходно учинити је, верујући притом да „Енглези неће тражити све наше снаге, да их изгубимо“.⁴⁰ Оваквом доминантном ставу

³⁶ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 161 - 163.

³⁷ *Isto*, 164.

³⁸ *Isto*, 122.

³⁹ *Isto*, 123.

⁴⁰ *Isto*, 132.

придружује се и шеф Демократске странке Милан Грол, такође потенцирајући да једна ескадрила остане под нашом заставом у енглеском склопу, имајући „карктер манифестације војне“.⁴¹ Са друге стране, постоји мањина унутар кабинета која фаворизује потпуно супротно гледиште. Председник владе ђенерал Симовић на самом почетку дискусије, на седници 6. V 1941. пре изнесеног супротног става наведених министара констатује да: „Мисли да је корисно да се што касније уђе у борбу, како би се постигао ефекат при крају. Друго би било да се одржао фронт.“⁴² Он ће унеколико изменити своје мишљење до краја разматрања ове дилеме. Његово мишљење делио је и министар иностраних послова Момчило Нинчић, бивајући још категоричнији у свом ставу, противећи се „да и један авијатичар буде одмах употребљен у борби“.⁴³ Свој став није образлагао, али је он вероватно произилазио из уверења да незнатне југословенске јединице морају бити сачуване као језгро будућих снага, да би њихова жртва била узалудна, неодговорна или контрапродуктивна у погледу будућности. Резиме ове дискусије био је да једна ескадрила остане у борби. Будуће ангажовање зависило је од динамике ратне стварности, као и могућности и тренутних прилика.

При организацији добровољаца у циљу омасовљавања југословенских редова и попуне кадра рачунало се првенствено на ратне заробљенике југословенског порекла, бивше италијанске војнике са афричког ратишта, потом на југословенско исељеништво и радничку емиграцију, а на послетку и на људство дипломатско – конзуларних представништава, војно чиновништво и војно способно особље, али и на све оне припаднике „дипломатских колонија“ који су могли подлећи војној обавези. Колику наду су југословенске власти полагале у могућност формирања једне војне силе мобилизацијом британских заробљеника јужнословенског порекла, најбоље осликава измена закона о држављанству. Наиме, прописана је уредба са законском снагом чији је први члан гласио: „Сваки Србин, Хрват и Словенац, страног држављанства, који као држављанин непријатељских земаља драговољно ступи у војну силу Краљевине Југославије и положи заклетву верности Краљу, стиче самим тим југословенско држављанство.“⁴⁴ Овај поступак, на првим месту имао је за циљ да створи законски основ за укључивање сународника страног држављанства у састав будуће војске, а на другом месту да својом садржином привуче заробљенике из логора тако што ће од њих поражених и неслободних, начинити савезничке слободне формације. Ослањање на овај извор људства произилазило је из чисте нужде. Најпогоднији и једини постојећи „резервоар“ новог људства, на датом простору, са каквим – таквим изгледима за скору и успешну организацију, био је управо тај. Велики оптимизам одликовао је прве потезе у овом смеру. Налог који је Винстон Черчил упутио свом министру рата, могао је само да још више распламса југословенска очекивања. Тим налогом предвиђено је стварање југословенских снага из „састава заробљених

⁴¹ Isto, 132.

⁴² Isto, 121.

⁴³ Isto, 150.

⁴⁴ Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London utorak 19 avgusta 1941 god, Broj 1, 4.

Словенаца у Африци“, јачине до 5000 људи.⁴⁵ Убрзо су очекивања спласнула, када је постало јасно да се из редова заробљених Словенаца не може мобилисати више од 1000 људи.⁴⁶ Конзул из Кејптауна известио је да је до краја 1942. године, прегледано је 55.000 заробљеника од којих су само 450 били словеначки заробљеници. Из ове категорије регрутовано је до краја 1942. године 712 обвезника.⁴⁷ Одређене су и специјалне војне мисије за САД, Јужну Америку, Јужну Африку и Канаду, којима је основна намена била сакупљање добровољаца.⁴⁸ Ток рата ограничио је у многоме могућности при раду представницима у овим земљама. Америка је ушла у рат и на њеној територији дошло је до забране регрутовања 4. III 1942. пре него што су очекиване снаге одатле (око 2000 људи) успеле да буду уврштене у војску Краљевине.⁴⁹ Канадска влада је 16. децембра 1941. одобрила регрутацију на својој територији; али за разлику од Првог светског рата и национално свесног и хомогеног српског елемента, ситуација током Другог светског рата, додатно усложњена југословенским трвењима и развојем догађаја на југословенском простору пре и у току рата, резултирала је заостреним односима у исељеништву и хетерогеном емиграцијом, неједнако поштованој југословенској државној заједници. Сами југословенски исељеници у Канади, при избору, масовно су се одлучивали да ступе у канадску војску, пре него у војску Краљевине Југославије.⁵⁰

Када се радило о радничкој емиграцији, ситуација је била нешто другачија. Одазив је био знатно позитивнији, али сам статус „радничке емиграције“ представљао је баријеру приступању војсци. Трагајући за бољим економским стандардом, људи из ове категорије потенцијалних добровољаца, били су у већини случајева скори емигранти још увек прилично везани за своју земљу, чији су били држављани и као такви по закону обавезни да се одазову војној обавези, али и приврженији својој држави, будући да је њихов контакт са новом средином датирао од недавно и био несталног карактера. Али, сам статус, обвезнике онемогућавао је да приступе војсци док не буде решено питање припадности њихових породица. Да је ово питање пресудно утицало на одазив у војску, указује и ургирање војног врха да се оно позитивно реши у што краћем временском року. „Велика је грешка што сте изузели резервне официре слободних професија од додатка на жену и децу. То је створило врло мучну ситуацију и подвојеност међу официрима. Жењени активни и резервни официри било овде, било у земљи примају додаток на породицу, а жењени резервни официри слободних професија не примају тај додаток ни овде ни у земљи. Што није право није. Поправите то што пре.“⁵¹ Питање издржавања породица утицало је на морал пријављених, тако да је 15. јуна када је издато наређење да се прикупљени добровољци упуте у

⁴⁵ V. Đuretić, *nav.delo*, 39.

⁴⁶ *Isto*, 39.

⁴⁷ *Isto*, 42.

⁴⁸ *Isto*, 40.

⁴⁹ *Isto*, 44.

⁵⁰ *Isto*, 44 – 45.

⁵¹ Б. С. Илић, *нав.гело*, 239.

Палестину, број од 518 пријављених спао на 14.⁵² Организовање добровољаца било је пропраћено дисконтинуитетима, када се радило о принципима на којима је вршена регрутација. Од решавања статуса породица, до упутстава да долазе у обзир регрути до 40 година старости, који нису у брачној заједници. Када се од овако селектованог скупа одбије број неспособних за војну службу, расположиви употребљиви остатак не изгледа импозантно. Професор Ђуретић у свом критичком апарату даје тачан број пријављених и сортира их према могућности намене. Тако знамо, да је у Турској број мушкараца способних за војску износио 450 људи, од који су 302 била ожењена. Коначни број свео се на 158 обезника из Турске, заједно са Палестином и Египтом број прикупљених износио је 200, да би се у наредном периоду нешто поправио.⁵³

Дипломатско – конзуларни представници Краљевине Југославије који су успели да се извуку из непријатељских земаља и они који су заступали државу у неутралним земљама такође су делом предвиђени као попуна. Тако је и син ђенерала Душана Симовића, који је био на служби у посланству у Букурешту распоређен у Краљеву гарду.⁵⁴ Војни аташе у Лондону, пописао је 69 обвезника који су требали да буду мобилисани, а преко Лисабона су требали стићи још многи за војску способни чиновници (позвано је 90 лица, а очекивао се и долазак двадесетак људи из Португалије).⁵⁵ Најмногобројнија дипломатска колонија била је управо у Румунији, с тога се на њу доста рачунало. „Министар војске и морнарице, ђенерал Богољуб Илић хоће све професоре и учитеље, које смо повели собом из Румуније и који су предавали у Темишварској гимназији и српским основним школама у румунском Банату, да мобилише. Поново сам потражио Јовановића и говорио му да се ти људи могу много корисније да употребе. Најзад је, на његову интервенцију, Влада донела одлуку да их све запосли у Пропагандном одсеку“, пише секретар посланства у Букурешту, Коста Павловић.⁵⁶ Наведени фрагментарни статистички узорци имају за циљ да предоче све препреке при подухвату организације и омасовљавања југословенских јединица, са ограниченим капацитетима Влада је настојала да на најбољи могући начин уреди војску и приступи њеном оспособљавању. „Каирска афера“ утицаће да ионако скромни маневарски простор Владе буде још знатније сужен, а њена свеукупна војна залагања готово паралисана и умало поништена. Према реферату шефа владиног војног кабинета мајора Живана Кнежевића, од 23. II 1942. бројно стање војске, морнарице и авијације до тог тренутка износило је 1072 људи.⁵⁷ Даља упирања Владе у војном сегменту биће условљена међусавезничким односима, односима између цивилног и војног фактора у самој Влади, развојем ситуације на европском ратишту, али пре свега потребом Велике Британије да арбитрира у корист оних, које је сматрала својим

⁵² V. Đuretić, *nav.delo*, 41.

⁵³ *Isto*, 41.

⁵⁴ Коста. Ст. Павловић, *Ратни дневник 1941 – 1945*, Београд 2011, 29.

⁵⁵ V. Đuretić, *nav.delo*, 45.

⁵⁶ Слободан Јовановић у емијацији, *Разговори и записи*, пр. К. Ст. Павловић, Београд 1993, 19.

⁵⁷ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 43.

опробаним пријатељима и протагонистима политике истоветног усмерења са политиком британског царства.

Пад владе ђенерала Душана Симовића

Влада која је положила заклетву 27. марта била је по своме карактеру концентрациона влада и као таква нетипична за политички живот Краљевине Југославије, за који је до тада било својствено пре одсуство заједништва у парламентарној пракси, неголи обједињавање на једном широком фронту који би подразумевао представнике Срба, Хрвата и Словенаца, у јединственој, коалиционој влади. Влада образована 27. марта самим тим је била још већи изузетак, јер је садржала не само све кључне чиниоце политичке – страначке провенијенције, већ је на основи народног консензуса у датом тренутку, укључила и друге факторе на политичку позорницу – у првом реду војску, која је први пут, од смрти краља Ујединитеља, самостално, а не кроз његову личност испољила свој утицај на збивања у југословенској краљевини, јасно истичући право на своје место у политичком животу. Представници војске који су извели пуч од 27. марта јасно су ставили до знања колику важност придају своме учешћу у власти тиме што су истакли једног од експонената двадесетседмомартовског преврата за председника концентрационе владе, назначивши притом да је нестраначка личност на челу владе најбоља за посредничку улогу унутар ње. Војска се уз то није одрекла ни министарства војног, постављајући на одређене функције присталице преврата, успела је да преузме све полуге власти и осигура своју позицију. Од председништва владе до командних позиција гарде, ваздухопловства и Двора. У другом реду, владу су употпунили и нестраначки елементи цивилне структуре. Личност са неприкосновеним научним ауторитетом, не само међу Србима, Хрватима и Словенцима, свим странкама већ и пред иностраном и домаћом научном јавношћу, био је професор Слободан Јовановић. Уважаван од свих, такође је у извесном смислу имао улогу медијатора. Без намере да се дуже бавимо догађајима од 27.марта, неопходни осврт на кључни чинилац и катализатор датих дешавања, а то је војни елемент у влади, служи да би могли назрети какву је позицију војска за себе предвиђала у политици, а како би успели да разумемо држање њених експонената у контексту пада владе ђенерала Симовића, морали смо унеколико бити упознати са њеним делатностима уочи априлског рата.

Влада основана на начелима одбране земље, на манифестацији народног јединства и антиосовинске делатности, иако без успеха у рату, са собом је у изгнанство понела капитал своје пркоси Осовини, херојски иступ пред надмоћнијим непријатељем и храбро сврставање на страну Велике Британије у часу када је она сама стајала на бранику слободе и демократије. Све наведено учинило је војску, тј. њеног представника у влади, ђенерала Симовића, веома популарним. Велика Британија, показаће се, сматрала је војску за свог најпоузданијег савезника међу Југословенима. Сама на бојишту са Хитлером, мартовски пуч видела је као отелотворење своје Балканске ратне политике, чинило се пропале променом оријентације кнеза Павла

услед притиска Осовине. О повезаности неких од водећих пучиста са Великом Британијом, свакако има основа говорити, међутим, не треба сметнути са ума да је сам чин пуча сврстао извршиоце у ред пријатеља те Империје, која је сматрала да ће и у будуће ова група људи, водити политку истоветну интересима Велике Британије. Симпатисана у иностранству, војска – тј. њен представник у влади Душан Симовић, био је неподељено омиљен и међу својима. Од народа посматран као вођа преврата у коме је збачен један мрски намеснички режим, пред лицем народа оличавао је онога који је прекинуо курс дотадашње политике и уз то се супротставио завојевачу. Од својих другова у војсци, нарочито млађих, слављен као херој из прошлог рата и предводник отпора и народа у одбрани части Отаџбине. Од политичара поштован због своје улоге у преврату и зато што је својом личношћу омогућио концентрацију свих народних представника. Да ли су му наведене заслуге приписане неправедно или не, остаје да се делимично осветли у наставку. Једно је сигурно, да су га као таквог у одређеном временском интервалу видели дати савременици.

Након изласка из земље, ђенерал Душан Симовић, бавио се активностима широког делокруга као председник владе, председавао је на седницама и активно полемисао са осталим министрима. Ипак, чини се да је битан део његових залагања био усмерен на војску, што је логично узевши у обзир његову вокацију. Његове активности на Блиском истоку и у прво време при доласку у Лондон, до одређеног тренутка не одају ништа необично. Међутим, ако хоћемо да детаљно проучимо делатност и мотиве ђенерала Симовића, морамо се окренути сведочењима савременика и њима пропратити хронологију његових поступака.

Сведочење професора Слободана Јовановића, олакшава нам датирање почетка кризе ђенералове владе. Наиме, професор Јовановић истиче да је убрзо након пунолетства младог краља Петра (значи након шестог септембра) био позван од краљице Марије, како би му било саопштено да је „Симовић постао немогућан“.⁵⁸ Први подпредседник владе није могао назрети одакле је извирало непријатељство Двора према Симовићу, осим изјаве краљице Марије „ ... да би Симовић хтео да буде Антонеску, и да се због тога краљ Петар осећа врло несрећан, и често долази код ње да плаче“.⁵⁹ Професору је ова аргументација била неуверљива и као такву је одбацио. Колико је она имала утемељења уверићемо се ако приступимо темељном испитивању делатности Душана Симовића, које би могле узроковати неповерење Двора према њему. Али најпре, треба објаснити развој ситуације и стварање кризе унутар кабинета, како би имали комплетну слику односа Душана Симовића и његових колега. Напослетку, у рачуницу ћемо додати и британски фактор, не би ли тако што систематичније истражили узроке његових активности и самог пада.

⁵⁸ Слободан Јовановић у емијацији, *Зайиси о ђроблемима и људима*, Београд 1993, 155.

⁵⁹ Исто, 155.

Унутар кабинета до тада, биле су присутне несугласице искључиво између министра иностраних послова Момчила Нинчића и председника владе. Осим тог сукоба, није било другог који би био тог интензитета да би отворио кризу.

Након разговора са краљицом и краљем, коме је професор сугерисао на тешкоће које може изазвати криза владе у том тренутку (што такође показује да до ње није дошло у самој влади), акција из Двора бива обустављена. Још пре обавештења о одлагању овакве акције против председника, професор је обавестио своје колеге Нинчића и Грола о новонасталој ситуацији. Ова два министра делили су став Слободана Јовановића, да би кризу владе требало одложити колико год се може. Премда се Слободану Јовановићу чинило да је управо Момчило Нинчић упутио краљицу на њега, других индиција о кризи није било. У чему се, наиме, огледао сукоб између председника владе и министра иностраних послова? – У првом реду он се тицао самог ресора иностраних послова. Позивајући се на више сведочења, са сигурношћу можемо тврдити да је председник владе овај ресор наменио себи. Захваљујући професору Јовановићу можемо сагледати развој тог сукоба. „Остављајући ситније личне размирице на страну, Симовић се жалио да Нинчић „по свом старом обичају“ увлачи Двор у политику, хотећи тиме да свој лични положај у Влади појача – докле се опет Нинчић жалио да Симовић намерава да га уклони из Владе само стога што то Хрвати од њега траже.“⁶⁰ Када се на ово дода то „да је Симовић желео министарство спољашњих послова, и да те своје жеље није много ни крио“, долазимо ближе суштини проблема, увиђајући уснут међузависни однос између нетрпељивости Двора према Симовићу и сукоба Момчила Нинчића са председником владе. За то време, председник владе позива у Лондон, др Милана Гавриловића, посланика у Совјетском Савезу и министра без портфеља у његовој влади, пославши му два телеграма преко совјетских амбасадора, у октобру поручујући му да без одлагања крене, и он иако несклон да у том тренутку напусти своје место, решава да се повинује. „Поновљени налог председника владе послушао сам. Шеснаестог новембра кренуо сам авионом из Кујбишева преко Астрахана, Бакуа, Каспијског мора, Техерана, Каира, Лагоса и Лисабона у Лондон. У Каиру ми је госпођа Нинчић рекла: „Ви идете у Лондон да смените мог мужа.“⁶¹ По приспећу у Лондон др Гавриловић, посетио је прво самог министра иностраних дела, који му је рекао исто, уверавајући га да нема намеру да се прихвати тог министарског положаја, отишао је код председника владе. На питање зашто је позван, добио је одговор: „Звао сам вас да примите Министарство спољних послова. С оном старом будалом не могу више да радим.“⁶² Своје одбијање изненађеном председнику образложио је речима да на тај ресор имају право старије странке (радикална и демократска) истичући да не може допустити да се на његовој личности „разбије општа концентрација странака“. Иако није одобравао политику др Нинчића он је „сматрао да се криза у томе тренутку не може отворити, а најмање онако

⁶⁰ Исто, 156.

⁶¹ Милан Гавриловић, *Народни љут*, Нови Сад 2015, 458.

⁶² Исто, 459.

како је то покушао председник владе.⁶³ Дакле, кризу владе изазвао је сам ђенерал Симовић, желећи да себи подреди министарство иностраних послова.

Ово непријатељство продубило је питање усташког геноцида тј. покоља над српским становништвом у тзв. „Независној Држави Хрватској“, додајући му баласт српско – хрватских односа. Тражећи противтежу Момчилу Нинчићу, ђенерал Симовић се окренуо Хрватима у влади. Чим се осетио угроженим од ове коалиције, Момчило Нинчић кренуо је офанзивно да делује. „Да ли је, и шта предузимао у Двору против Симовића, није ми познато, али у министарским седницама он се све више истицао у одбрани српских интереса, нарочито у препиркама поводом покоља Срба у Босни и Херцеговини, као да је хтео набацити на Симовића сумњу да он не води довољно рачуна о српским интересима, и да управо отуда потиче сукоб између њих двојице.“⁶⁴ Поред овог сукоба, изродио се још један. Између Душана Симовића и Милана Грола, који је био последица, чини се више случајности него предумишљаја. „С Гролом Симовић није започињао кавгу, него се кавга изродила сама до себе. И Грол и Симовић имали су исту особину да се мешају у туђе послове, и да често од малих ствари праве велика питања.“⁶⁵ У новембру је дошло до кулминације у односима између њих двојице, толико да је даља сарадња била готово немогућа. С тим што постоји разлика у томе што је ђенерал Симовић показивао извесне тенденције да попусти Гролу, свуда изузев у војним питањима, где је желео да задржи примат. Сматрајући га човеком незгодне нарави, и мислећи да је као такав лишен капацитета за интригу и политичке сплетке и одатле неспособан да угрози његов положај. Момчила Нинчића је сматрао знатно опаснијим. Ту је начинио грешку. „Грол је у кругу министара био много активнији него Нинчић и имао је много више утицаја.“⁶⁶ Једном испољена неслога у влади, само је узимала маха. Хрвати који нису могли бити задовољни да насупрот себи имају један блок српских странака када је, чинило се Симовић „постао међу Србима онакав опште признати вођ какав је међу Хрватима био др Мачек“.⁶⁷ Зато су се ставили на страну Душана Симовића, мислећи да ће он из сукоба са Нинчићем изаћи као победник. Председник владе, постао је тако зависан од хрватске подршке и чинио им је уступке како би је одржао. На пример, након извештаја о покољима над Србима у НДХ, он је заузео један, мало је рећи помирљиви став према Хрватима. „Тада пак у његовом држању био је нечег сумњивог и неодређеног. Он није наваљивао на Крњевића да и он у име Хрвата осуди покоље, него је оставио Грола да он Крњевића убеђује о потреби такве једне осуде. Што је још значајније, он је гледао да се што мање објављује материјал који се имао о покољима; ја сам био извештен да је наредио да се уопште с тим објављивањем престане, и тим поводом отишао сам да му кажем да под таквим условима не могу остати даље у Влади.“⁶⁸ Овакво његово држање није могло

⁶³ Исто, 459.

⁶⁴ Слободан Јовановић у емијацији, нав.гело, 157.

⁶⁵ Исто, 157.

⁶⁶ Исто, 158.

⁶⁷ Исто, 158.

⁶⁸ Исто, 158.

наићи на добар пријем у редовима српских министара. Душан Симовић почео је губити њихово поверење. Приликом пријема депеша из Цариграда, о погрому над Србима у Хрватској и Босни и наведеној цифри од 300. 000 убијених, председник је изустио опаску: „Ко је бројао?“⁶⁹. Подвлачећи притом своје југословенство, што се могло убројати као концесија Хрватима, или пак британском фактору.

Слободан Јовановић назначио је да је овакво инсистирање на изразито југословенском гледишту вероватно било условљено управо британским фактором. На једној од министарских седница, ђенерал Симовић се изричито заложиио за једну политичку платформу о којој мора владати консензус у влади, а она је подразумевала безусловно прихватање Југославије и монархије. Овим су се залагањем, Хрвати у влади осетили угроженим. Имајући у виду да је и пре ове седнице дошло до извесног трвења између Хрвата и ђенерала Симовића, по питању министарства финансија тј. строжем завођењу контроле у истом, а чији је министар био Јурај Шутеј, надовезало се и питање Меморандума Православне цркве о покољима у НДХ. Овом питању Слободан Јовановић даје највећу узрочност Симовићевом губитку подршке међу Хрватима. „Што је најглавније, Хрвати су били чули да Симовић покушава да објави у енглеској штампи један мемоар Православне цркве о покољима коме су они оспоравали веродостојност. Али, и поред свега тога они се можебити не би били још обрнули против Симовића да нису, нарочито због Гроловог држања, били стекли уверење да он није више онако јак као што је био.“⁷⁰ Без обзира на све, др Милан Гавриловић и професор Јовановић, сматрали су да је штетно у том тренутку допустити кризу владе. Зато су на себе преузели дужност да је предупреду, заузимајући се да Милана Грола, који је у међувремену престао да долази на седнице због става Јураја Крњевића према меморандуму Православне цркве, приволе да дође на једну тзв. „неутралну седницу“, на којој би Милан Гавриловић реферисао кабинету о стању у Совјетском Савезу. Милан Грол је након почетног негодовања, ипак попустио и присуствовао седници. Након тога, два поменута министра узела су на себе да посредују помирењу између Грола и Симовића. Њихово посредовање обострано је прихваћено од завађених страна. Био је договорен пријем код председника владе, где би он и Милан Грол пружили руку један другом у присуству друге двојице министара, чиме би криза била предупредена.⁷¹ Међутим, десило се нешто неочекивано. Ђенерал Симовић својим поступцима ускорио је свој пад. „Гласови о кризи које су му његови достављачи непрекидно доносили, чинили су га јако нервозним. Он ми је једном, у највећем раздражењу, рекао да би његов пад значио крај Југославије, јер у целој Влади само он један доследно држи југословенску линију. Претио је да наша војска на Средњем истоку не би признала ниједну Владу у којој не би њега видела, а усталоме ни он сам не би се дао тако лако оборити, јер још има метака у свом револверу.“⁷² Овакво држање допринело је

⁶⁹ Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941 – 1945*, Beograd 1990, 35.

⁷⁰ Исто, 159.

⁷¹ М. Гавриловић, *нав.гело*, 461.

⁷² Слободан Јовановић у емиџрацији, *нав.гело*, 160.

убрзаном паду ђенерала Симовића, а наведено гледиште јесте гледиште војске уопште и суштински разлог „Каирске афере“. Одлазећи корак даље, председник владе упутио се без пријаве код краља и оптужио своје колега Нинчића „као пријатеља Мусолинија“, а Грола „као републиканца и као човека који због сина остављена у Србији пази да се не замери Немцима“.⁷³

Такође испривавши краљу да је Милан Грол у вези са Хитлером преко извесног дипломатског чиновника у Лисабону, себи је онемогућио било какву шансу за даљиостанак на председничком месту. Преко оваквих оптужби није се могло прећи. Упитан за извор оваквих информација о својим колегама – ћутао је. Изричито захтевање Милана Гавриловића да одгонетне свој извор схватио је као претњу. На питање шта ће бити ако не каже, речено му је да неће бити више председник владе. Напуштајући његов кабинет, Гавриловић и Јовановић испраћени су само речима: „Ја оставку не подносим.“⁷⁴ Након колективно поднете оставке 9. јануара 1942. краљ је на предлог политичара поверио председништво Слободану Јовановићу. У тој влади министар војни постао је бригадни ђенерал Драгољуб Дража Михаиловић.

Услед свог покушаја лавирања изгубио је подршку и Срба и Хрвата. Професор Јовановић своје сведочење о паду Душана Симовића завршава речима да је као војник ђенерал Симовић био неповерљив према политичарима и да су они то осетили. Наводећи уз то да је ђенералу Симовићу жеља била да реконструише владу са „непартијским људима“. Учестало цитирање и позивање на сведочанство професора Јовановића, није могло изостати, јер је он као политички актер првог реда и не само наследник Душана Симовића на председничком положају, већ и његов блиски сарадник и саговорник током читавог периода трајања његове владе био незаобилазни извор за ову тему. Слично је и са др Миланом Гавриловићем, који је својом улогом заузимао знатно место у овим дешавањима. Након детаљне анализе ових сведочанстава, из њих је извучен максимум информација. На личном и микро политичком плану, ствари су заиста тако стајале. Међутим, ако желимо да сагледамо ствари на макро плану, имајући преглед над ширим контекстом, морамо консултовати документе и сведочанства неких других савременика.

Почети треба управо од оног места на коме Слободан Јовановић стаје, а то је Симовићева жељена реконструкција владе. Наиме, ђенерал Симовић је у току свог председниковања извршио реконструкцију владе, иако то ниједан од навођених савременика готово уопште не помиње. Који разлог стоји у позадини недостатка података о реконструкцији владе Душана Симовића у сведочењима савременика, тешко је наслутити. Може бити условљен личним политичким становиштима, ставом да се том владом није ништа драстично променило, те стога није вредно помена. Ова реконструкција није могла бити непозната тадашњим политичким делатницима, али се чини да су неке активности Душана Симовића за њих ипак представљале непознаницу.

⁷³ Исто, 160.

⁷⁴ М. Гавриловић, *нав.гело*, 462.

Ова готово прећутана реконструкција владе може имати кључни утицај на већ изложена дешавања. Милан Грол ни сам не разумевајући побуде за овакву прераспodelу ресора, примећује једино да је „објективни разлози нису диктовали“, као и да „разлог очевидно није био објективан и послован“.⁷⁵

Наиме, армиски ђенерал Душан Т. Симовић извршио је на своју руку одређене измене. Најпре је основао засебно „Министарство ваздухопловства и морнарице“, одлучивши да дотадашње Министарство војске и морнарице продужи да дејствује као Министарство војске. Значи поделио је министарство војске и морнарице, створивши два засебна министарства. Затим је, укинуо Министарство за физичко васпитање народа и пренео његове надлежности на Министарство војске. Након тога реконструисао владу у којој је себе одредио за министра унутрашњих послова, а дотадашњег министра Срђана Будисављевића одредио за Министра социјалне политике и народног здравља, Милана Грола за министра саобраћаја уместо Богољуба Јевтића, Слободана Јовановића за министра правде уместо Божидача Марковића итд. Или је ова влада била општеприхваћена из неких интерних потреба, што може објаснити тишину у сећањима савременика или је могла бити непријатна из неког разлога и стога прећутана у изворима ове врсте. У поглављу о Симовићевом паду, Јовановић наводи да је само Срђан Будисављевић замерио Симовићу, што је без питања скинут са позиције министра унутрашњих послова. Да ли је променом портфеља ђенерал желео да придобије подршку неких министара, а неке да истисне тешко је рећи. Сигурно је међутим да се на сопствену иницијативу прогласио и заступником Министра војске. Све наведене измене воде се под датумом 21. августа 1941.⁷⁶ После сваке од њих имао је по функцију више, да би реконструкцију владе окончао као Председник министарског савета, Министар унутрашњих послова, Министар ваздухопловства и морнарице и заступник Министра војске. Зашто је поделио министарство војске и морнарице, с обзиром на јачину војске ван земље – то нису изискивали оперативни разлози. Прогласивши себе и заступником министра војске од себе је начинио отелотворење војске у Лондону, која преузима све водеће инстанце; имајући у виду претходно изражене тежње за контролисањем министарства иностраних послова потпуно је евидентно је да је ђенерал Симовић овим потезом сву моћ сконцентрисао у сопственој личности. Намеће се само по себи и питање времена када су ове радње предузимане. Крајем августа, пре пунолетства младог краља Петра II. Иако проглашен пунолетним, он вероватно није могао знатније иступати као такав, будући да су они који су га прогласили пунолетним били на челу државног брода и на неки начин чини се били јемство његовом превременом ступању на власт. Зато не чуди што Слободан Јовановић своје сећање о паду Душана Симовића почиње реченицом:

⁷⁵ Milan Grol, *nav.delo*, 14 – 15.

⁷⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London subota 6 septembar 1941 god, Broj 2, 2.

„ Чим је у септембру 1941. краљ Петар постао пунолетан, стало се поговарати о могућности Симовићева пада.“⁷⁷ Не би се рекло да је реч само о краљу као личности, већ о Круни као институцији која је имала своја права и овлашћења, на којој је почивао велики утицај. Преузимањем свих кључних политичких позиција, могло се потенцијално ограничити и сузбити било какво неочекивано или нежељено политичко деловање с те стране. Маневарски простор монарха или онога ко га саветује, потенцијално је знатније сужен.

Политички, а следствено томе и физички изоловани, краљ и Круна били би онемогућени да значајније политички утичу, тј. били би истиснути и сведени на пуку симболику. Ово преузимање прерогатива власти није се могло допасти Двору, а посебно краљу Петру, нарочито ако имамо и најмање представе о његовој личности. Бивајући под намесништвом потиснут и запостављен, након догађаја од двадесет седмог марта мимо своје воље проглашен пунолетним, као краљ, увек зависан од воље других, сигурно није био ни најмање одушевљен оваквим понашањем ђенерала Симовића према њему. Ако затим узмемо у разматрање све наведене ђенералове поступке у политичком смислу и изјаву краљице Марије с почетка, заиста нам њено тврђење да Симовић жели да буде нови Антонеску, неће изгледати ни приближно беспредметно. О понашању Симовића према краљу Петру вест нам доноси у својој белешци од 31. октобра 1941. у свом дневнику и Коста. Ст Павловић: „Српску струју заступају Н., Г., К., а и П. Пре извесног времена Н и Г били су дуго код П. С. који је наишао видео је да дуго седе и ушао и он.“⁷⁸ П. му је рекао да га није звао. С је одговорио да зна, али да може и он остати. П му је викнуо да изиђе. Овај послушао. Све је ово карактеристично...“.⁷⁹

Одатле нам не може изгледати чудно то што је краљ, у јеку политичке кризе у децембру одржао један говор који се могао тумачити само као оспоравање заслуга ђенералу Душану Симовићу. Краљ Петар иако у својим мемоарима готово прећуткује целу кризу Симовићевог кабинета наводећи само укратко: „У јануару 1942. несугласице са мојом владом под премијером Симовићем достигле су врхунац. Чланови владе су били против генерала за премијера и све више и више их је вређало Симовићево недипломатско војничко понашање. Против њега је највише био др Нинчић, министар спољних послова. Половина владе је поднела оставке из огорчења и Симовићу је изгласано неповерење.“⁸⁰ Овом готово фактографском обавештењу може се додати поменути краљев говор од 17. децембра, усмерен против Душана Симовића, али и још некога, који он доноси у целини. Суштинске одлике тог говора јесу најпре, дистанцирање од политике намесништва, затим одрицање заслуга Душану Симовићу и старијим пучистима. „Задатак збацивања оних који су хтели да их заведу, припао је целом мом народу; његово остварење су преузели они који су увек први водили,

⁷⁷ Слободан Јовановић у емијрацији, нав.гело, 155.

⁷⁸ Мисли се на Момчила Нинчића, Милана Грола, Радоја Кнежевића, Краља Петра и Душана Симовића.

⁷⁹ К. Ст. Павловић, нав.гело, 48.

⁸⁰ Живот једног Краља, нав.гело, 170.

генерација једва старија од мене самог, млађи официри југословенске војске.“⁸¹ Додајући уз то поруку неименованим пријатељима у иностранству: „Будите увек пријатељи целој породици наше нације: не улазите у наше унутрашње свађе сем да бисте нам свима дали пријатељски савет. Јер наше свађе дођу и оду, али горак укус и од најпријатељскије интервенције може остати.“⁸²

Чињеница да је краљ алудирао на уплив Велике Британије намеће се као очигледна. Види се и утицај млађих завереника на њега и тежња да се одрицањем заслуга ослободи утицаја старијих пучиста. Уз све предочене међусобно супротстављене чиниоце, ситуација бива усложњена посредством и подршком стране силе онеме за кога је сматрала да највише одговара њеним интересима, један подвојени војни фактор додатно је растрзао државни апарат. Однос између цивилних и војних власти такође се не може категорисати као идеалан. Доминација војног елемента никако није могла пријати цивилним структурама, и међу њима долазило је до повремених испољавања антагонизма. „Иако војници нас дипломате могу стално да нападају, они су врло осетљиви када се о њима што рђаво каже. А мора се признати да је држање официра било много горе...“, бележи типични представник цивилног сектора Коста Ст. Павловић.⁸³ Намера ђенерала Симовића да мобилише чиновнике посланстава потврђује постојање овог анимозитета. Савременици ће је тумачити као жељу да се „дезорганизује служба дипломатска“ и „... све милитаризује, и све потпадне под власт његову и генерала Илића“. ⁸⁴

Цитирана белешка Коста Ст. Павловића потврђује да је Симовић постао споран још у октобру, то потврђује и белешка Милана Гавиловића од 7.јуна 1942. ⁸⁵ Службене новине Краљевине Југославије донеле су званична документа о промени краљевске владе. Почевши од краљевог писма ђенералу Симовићу као председнику владе, до свих наредних докумената, можемо увидети систематско деловање у смеру потпуног развлашћивања Душана Симовића. Краљево писмо је формалне природе, у њему се укратко и површно дотиче разлог смене владе. На крају писма краљ је изразио своју „извесност да ће Отаџбина и Круна и даље увек моћи да рачунају на Вас“. Сви остали акти представљају негацију ђенералових потеза. Поништени су укази о оснивању Министарства ваздухопловства и морнарице, које је након тога стављено под надлежност Министарства војске, морнарице и ваздухопловства, установљеног наредним актом. Дакле, поново је створено јединствено министарство војске. Међу одлукама владе наилазимо и на одлуку о укидању звања „Помоћника Врховног команданта“. ⁸⁶ Ако би пратили издања службених новина уназад, у њима не би

⁸¹ Исто, 167.

⁸² Исто, 169.

⁸³ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 69.

⁸⁴ Milan Grol, *нав.delо*, 33.

⁸⁵ Милан Гавриловић, *Лондонски дневник*, Београд 2013, 33.

⁸⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London 16. januar 1942 god, Broj 4, 2.

пронашли акт којим је Душан Симовић постављен на ову функцију. Осим ако није у питању омашка истраживача, чињеница је да је обавештење о наименовању ђенерала Симовића за Помоћника Врховног команданта изостало у *Службеним новинама*. Разлог томе може бити нелагодност за давање публицитета одлуци о присвајању још једног звања, без претходног консултовања са било ким и што је још важније, без било какве потребе. Ако титулама ђенерала Симовића додамо и овај положај који је по свему судећи изнудио од краља, нећемо се зачудити његовом уздрманом положају у Двору. Да указ о наименовању није донет у *Службеним новинама*, говори нам и сведочење савременика, тј. њихова реакција на укидање ове функције. Коста Ст. Павловић бележи у среду 21. јануара 1942. : „ ... Симовић је био донео указ којим је одређен за помоћника Врховног команданта. Мало је далеко био отишао. Изгледа да ће се то сада поништити...“.⁸⁷ Положај помоћника Врховног команданта укинут је на седници 13. I 1942. уз образложење да је имао сврху само за време краљевог малолетства.⁸⁸

Држање ђенерала Душана Симовића остало је константно. Он се није мирио са оставком своје владе и са губитком свог председничког положаја. Сматрао је да је његова смена противуставна будући да је „подношење оставке од стране министара непосредно Краљу, као и његово разрешење од дужности без подношења оставке противуставно...“.⁸⁹ Додајући да би проследио оставку краљу да су је министри њему поднели, а да у овом случају неће. „Ђенерал Раносовић га је гурао на то да је он револуционарни председник, да има поверење народа, да га ни Краљ не може сменити. Саветовао му је да ради као председник, да издаје и даље наређења.“⁹⁰ Ово позивање на легитимитет већи и од краљевог, биће и у будућим збивањима карактеристична одлика у држању војних кругова. Легитимитет црпљен из 27.марта дао је војсци, по њеном тумачењу револуционарна права и овлашћења каква су надилазила све дотадашње норме и законске регулативе. Обезбеђујући ђенералу Симовићу готово диктаторски статус. Као одговор на краљево писмо, штампано у службеним новинама, дошло је писмо ђенерала Симовића од 12. јануара. Наводи га Коста Ст. Павловић, коме га је ђенерал Симовић и диктирао. Читаво писмо одише интригом и сплеткама, обилујући притом неистинама. Тврдећи да сарадња између њега и већине министара није онемогућена, да је употреба краљевог имена приволела неке да потпишу оставку, главну тезу у писму, Симовић је заснивао на следећем: „ Представници политичких странака који се сада налазе у Влади не представљају никакав израз народног расположења нити имају ма кога са собом, те и не могу представљати никакав други уставни фактор. Напротив, револуционарна Влада од 27.марта добила је једнодушно поверење народа и данас представља једини прави израз народног расположења.“⁹¹ Износећи ове тврдње, ђенерал Симовић пренебрегнуо је чињеницу да је састав владе остао готово истоветан. Све странке су

⁸⁷ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 83.

⁸⁸ Milan Grol, *нав.delо*, 99.

⁸⁹ К. Ст. Павловић, *нав. гело*, 76.

⁹⁰ Исто, 77.

⁹¹ Исто, 79.

биле заступљене, на исти начин као и за време његовог председниковања, министри у већини на истим функцијама, уз незнатну прераспodelу ресора. Једини нови члан владе био је ђенерал Драгољуб Дража Михаиловић као министар војни. Иако је и нова влада имала концентрациони карактер и била готово истог састава, онима са којима је био у влади Симовић је одрекао легитимитет тумачећи своје изузеће у влади као кршење народне воље.

Од председниковања армијског ђенерала Душана Т. Симовића очекивано је много, на првом месту да својом личношћу обезбеди свестраначку концентрацију. У тексту оставке управо му се експлицитно спочитава неспособност за то. Прва реченица оставке гласи: „По мишљењу свих потписника госп.ген. Душан Симовић није успевао управљати пословима и координирати активности група и појединаца у концентрационој Влади.“⁹² Вредност Душана Симовића као нестраначке личности и представника преврата од 27.марта није дала очекиване резултате. Исказана неумешност и нетактичност у спреси са непознавањем принципа политике, те војничка нарав и неспособност за прилагођавање, зачињена великом личном амбицијом, учиниле су да ђенерал Симовић посегне за улогом револуционарног вођа и покуша да презуме све водеће државне инстанце. Да ли га је само лична амбиција нагонила на овакве поступке тј. да ли деловао по инерцији или је пак био инструисан од некога ? Показаће предстојећи догађаји. Чињеница да је ђенерал Симовић пре показивао недостатак умешности и креативности неголи способност за брзо и маштовито решавање проблема, већ нам даје обресе одговора. Одговор како се један виши официр, ограничених способности по питању вођења политике и државних послова, нашао на месту председника министарског савета, ако занемаримо његову улогу у преврату, даје нам најубедљивије, шеф Савеза земљорадника, др Милан Гавриловић: „Генерал Симовић је дошао као јемство завереницима. Слободан Јовановић као јемство демократском Западу и демократском духу српскога народа, као јемство шефовима странака који су ушли у владу од 27.марта.“⁹³ Истакнут као представник војске у влади, био је гарант њеног присуства и утицаја. Када је његовим падом та гаранција нестала и положај војске постао упитан, долази до реакције војних кругова, који резултирају побуном. Војска није желела признати владу на челу које није био неко од њених експонената. Мисли се најпре на структуре у војсци које су се истакле као виновници преврата и себе сматрале незаобилазним политичким чиниоцем, чије време тек долази. Овакав њихов став добио је подршку изван југословенских редова. Зато овај догађај представља прекретницу у односима војних и цивилних власти, као и односима емигрантске владе и њених британских покровитеља. Из наведених разлога можемо закључити да је смена владе ђенерала Душана Симовића била главни подстрек војне побуне коју називамо „Каирска афера“.

⁹² *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 269.

⁹³ Милан Гавриловић, *Нарогни ѿим*, Нови Сад 2015, 189 - 190.

Уследиле су мере које су по инерцији морале бити предузете у војсци. Заједно са ђенералом Симовићем са кључних дужности смењени су главни пучистички кадрови и то углавном они старији, јер су они ипак чинили јединствени фронт према млађима са којима су се разликовали у погледу интереса војске у политици и њеног положаја. Анимозитет између две групе пучиста учинио је да настане један подвојени војни фактор. Шеф Војног кабинета постао је дотадашњи командант гардијског батаљона мајор Кнежевић Л. Живан.⁹⁴ Војни кабинет такође попунили су као референт за војску мајор Новаковић В. Павле, као референт за ваздухопловство ваздухопловни потпуковник Шкриванић А. Гавро, а као референт за морнарицу, капетан бојног брода Иван И. Керн.⁹⁵ Одлукама од 14. јануара такође су наименовани за вршиоца дужности команданта гардијског батаљона капетан I класе Гоговић Ф. Трајко и за ордонанс – официра Њ. В. Краља капетан II класе Милетић М. Глигорије. У исти мах пензионисани су пешадијски потпуковник Динић С. Милоје, пређашњи командант гардијског батаљона и мајор Вукотић Ј. Вукашин, док је ђенералштабни бригадни ђенерал Раносовић П. Велимир преведен у резерву. Имајући на уму његово држање и препоруке ђенералу Симовићу, ово уопште не представља изненађење. Цела активност била је усмерена ка уклањању групе пучиста са позиција које су допуштале уплив на државну политику. Клатно моћи променило је свој курс. У прилог томе говори и разрешавање од дужности водећих пучиста. Дужности је разрешен армијски ђенерал Илић С. Богољуб (до тада Министар војске), а са њим и командант ваздухопловства, ваздухопловни бригадни ђенерал Мирковић Ј. Боривоје. На њихово место дошли су: за вршиоца дужности начелника Штаба Врховне команде ђенералштабни потпуковник, пилот ловац Лозић М. Миодраг, као начелник оперативног одељења ђенералштабни потпуковник Балетић Ј. Лука, као начелник обавештајног одељења ђенералштабни мајор Глигоријевић Д. Милован. Начелник ваздухопловног одељења постао је ђенералштабни мајор Станојловић Р. Бошко, начелник морнаричког одељења капетан корвете Саксида Јосип. Делегат при енглеској Врховној команди у Каиру Поповић Р. Жарко, а вршилац дужности команданта састава југословенских поморских снага, дотадашњи командант подморнице „Небојша“, поручник бојног брода I класе Митровић М. Ђорђе.⁹⁶ Наведеним изменама, изведеним у две етапе, образован је војни кабинет нове владе и извршена прерасподела функција у војсци, која би омогућила смену владе и пратила курс политике нове владе. Сва наведена решења воде се под 15. јануаром 1942. године. Зато овај датум, сматрамо хронолошким почетком „Каирске афере“, даном када су са дотадашњих водећих позиција скинути водећи војни експоненти 27. марта и постављени њихови заменици. Ток и развој догађаја тек треба подробно изложити. Али је примарно напоменути да је официрском бунту и немирењу са новом владом као таквом, мотив уклањање водећих представника војске са дотадашњих функција. Ђенерал Боривоје Мирковић 27. јануара

⁹⁴ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 16. januar 1942 god, Broj 4, 2.

⁹⁵ *Isto*, 4.

⁹⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 31. januar 1942 god, Broj 5, 6.

1942. разрешен је и дужности Првог Ађутанта краља Петра. Што чини још један корак у развлашћивању ове групе.

Влада која је положила заклетву 27. марта 1941, а оставку поднела 9. јануара 1942. имала је свој рок трајања. Њена главна одлика јесте отпор Осовини и двадесетседмомартовска манифестација солидарности са слободним демократским светом. Војска која се сматрала извршиоцем и носиоцем 27.марта своју позицију је тумачила као израз народне воље и преврата, сматрајући да има легитимитет да управља државним бродом и државним пословима. Услед објективне временске дистанце 27. март почео је да губи своју мистику. Сјај догађаја почео је да бледи и да се рационализује, слава пучиста у доброј мери захваљујући и њиховом понашању ишчилела је. Време је неумитно пролазило и доносило нове факторе на политичку позорницу. Једна од тих новина био је и пуковник Драгољуб Дража Михаиловић, који се својом појавом савршено „накалемио“ на представу о дотадашњем духу отпора и преузео водећу улогу у војном отпору, заменивши носиоце 27.марта. Немирећи се са својом новом (скрајнутом) улогом на политичкој позорници, новој влади су отворено исказали непослушност.

Отворена побуна против легитимне Владе у Лондону

У претходном поглављу изложени потези лондонске владе у смислу реорганизације унутар њене војне силе, не могу бити потпуно разумљиви уколико се не изнесе њихова предисторија. Предочене информације представљају предисторију, али углавном одражавају догађаје и односе у Лондону. Да би јасније спознали суштину војне побуне, морамо се упустити у подробније испитивање односа и активности војних кругова на Блиском и Средњем истоку. Већ поменути подвојени војни фактор, односи понети из земље, став војних структура према цивилним и чињеница да је поприште збивања ратна територија Велике Британије, усложњавају приступ војној побуни. Прецизно рашчлањивање елемената „Каирске афере“, треба резултирати што бољим прегледом активности свих умешаних субјеката и потпуно транспарентним излагањем њихових позиција и настојања. Своје сведочење о „Каирској афери“, Слободан Јовановић почиње речима: „Каирска афера није била изазвана, него само ускорена Симовићевим падом. Још за његове Владе био је у нашој војсци настао расцеп између старијих и млађих официра. Симовић није могао завађене стране измирити и онда је гледао да бар ни с једном не прекида.“⁹⁷ Поред евидентног, континуираног антагонизма између старијих и млађих официра, назире се још један, ни изблиза толико уочљив. Наиме, јавља се својеврсни расцеп између старијих пучиста. Испрва, главни виновници побуне не образују јединствени фронт. По сећању ваздухопловног официра Неђељка Плећаша,

⁹⁷ Слободан Јовановић у емијацији, нав.гело, 162.

а по казивању Јована Ђоновића (представника цивилне структуре) сазнајемо: „Главни вођа пуча ђенерал Мирковић, је био незадовољан саставом и радом Владе. Оптуживао је Симовића да је интригант и неспособан, а министра војног Илића да је глуп.“⁹⁸ Замерајући Симовићу још и блискост са браћом Кнежевић. Овакво држање ђенералу Симовићу замера и армијски ђенерал Богољуб Илић у својим мемоарима истичући да „Симовић, под нездравим утицајем Радоја и Жике Кнежевића и свога шефа кабинета г. Радоја Николића, није хтео да прими моје и Мишине Савете.“⁹⁹ Такође напомињући да је „... напуштао своје старе и опробане пријатеље за љубав нових...“.¹⁰⁰ Неђељко Плећаш нас обавештава да је услед свог пада Симовић упутио апел Илићу да га он и ђенерал Мирковић подрже у борби против политичара, на шта су они услед очекивања да ће задржати своје дотадашње, водеће позиције, остали неми. Симовићеву поменути реорганизацију министарства војног можда можемо додатно расветлити из угла наведених односа. Чињеница да је основао министарство ваздухопловства и морнарице, управо како би услед расплета догађаја, био у супериорнијој позицији у односу на своје колеге армијске ђенерале, неодољиво се намеће. Извод из, до сада широј јавности недоступних мемоара ђенерала Симовића, доноси нам Богдан Кризман. Захваљујући њему знамо да је приликом опроштајне аудијенције код краља 12. I 1942. Симовић предлагао да Богољуб Илић остане на положају начелника штаба Врховне команде, а он сам остане да врши дужност помоћника Врховног команданта, што је приликом примопредаје власти, предлагао и Јовановићу.¹⁰¹ Из наведеног се види да се ђенерал Симовић није заузео за ђенерала Мирковића. Након образовања владе Слободана Јовановића и поменутих потеза у циљу реорганизације унутар војске, групи старијих пучиста постало је јасно да су њихова надања за поседанем кључних улога у будућности, остала без одјека. Након што је влада наименовала ђенерала Мирковића за Првог Ађутанта краља, он се још могао надати да ће у извесном смислу заменити Симовића, али након телеграма да „до даљег наређења остане у Каиру“¹⁰², постало му је јасно да од тога неће бити ништа. Овом телеграму се приписује да је „ујединио ђенералску опозицију“. И заиста, после тога старији пучисти образују јединствени фронт и истински се солидаришу. Трвења међу старијим официрима, могу алудирати да је расцеп међу њима био већих размера, довести у конфузију и ануларити изнету тезу о упливу војске на државне послове и војног фактора на политку владе у Лондону, будући да изнето неслагање у војсци, исту представља као тело које је далеко од монолитног. Међутим, из мемоара ђенерала Илића произилази да су он и ђенерал Мирковић и те како чинили препоруке политичке природе председнику владе. Од хрватског питања, питања федерализације југословенске краљевине¹⁰³, до тога колико ће чланова бројати влада (где су се препоруке Душану Симовићу да је смањи, у многоме поклапале са гледиштем британске дипломатије на том плану).

⁹⁸ Н. Б. Плећаш, *нав.гело*, 85.

⁹⁹ Богољуб С. Илић, *нав.гело*, 220.

¹⁰⁰ Исто, 221.

¹⁰¹ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 39.

¹⁰² Н. Б. Плећаш, *нав.гело*, 85.

¹⁰³ Б. С. Илић, *нав.гело*, 238.

Ипак, постојећи анимозитет, својим поступцима отклонила је нова влада. Ђенерал Богољуб Илић „се до те мере солидарисао са својим старим другом Симовићем, да није хтео примити никакав положај од нове Владе.“¹⁰⁴ Од 15. I 1942. изразито је заједничко залагање смењене групе пучиста и њихових присталица на Средњем и Блиском истоку. Поменуто епизодичну кризу у односима међу старијим завереницима, засенила је криза која је трајала од почетка емигрантског живота владе, зачета још пре изласка из земље. Криза између старијих и млађих официра, налогодаваца и извршилаца преврата, кулминирала је. Поларизација војске, започета у земљи, у иностранству се све драстичније испољавала. Узрок и природу раздора, савременици су већином схватили и окарактерисали као сукоб две супротстављене клике у војсци. Кликe браће Мирковића и клике браће Кнежевића.

Иако су неоспорно оваква тумачења имала утемељење, будући да су супротстављеним таборима на водећим позицијама били управо припадници ове две породице, које су притом заузимале најодговорније положаје у државној управи. Али, сводити „Каирску аферу“ на сукоб две породице око власти, (иако се не сме занемарити њихов утицај), методолошки је недопустиво. На питање која фракција унутар војске сноси највише одговорности за догађаје који ће уследити, није лако одговорити. Њихове активности, хронолошки датиране, могу навестити која страна је преовладала у делатностима ове врсте.

Симптоматично је што поред наведених, штурих обавештења о делатностима Душана Симовића, политичари, којима су његове реконструкције морале бити од круцијалног значаја, у својим сећањима нису дали ни близу толико података о њима, колико један официр, припадник Војног кабинета Слободана Јовановића. Наиме, читајући мемоаре потпуковника Борислава Тодоровића, можемо приметити да је изнео цео историјат Симовићевих делатности, детаљно критикујући његове потезе од априлског рата до пада с власти. Служећи се речником професора Јовановића и краљице Марије, који је чини се тада увелико био у оптицају, будући да Симовића оптужује да је: „Политички интригант са диктаторским прохтевима. Као узор служио му је ђенерал Антонеску. Његов политички план за 27.март био је да остави у функцији намесништво и образује једну владу у којој би поред војника било и нешто политичара – појединаца. Морао је, међутим, да пристане на други политички план – долазак на престо краља Петра II и концентрацију политичких представника народа. Али, код ђенерала Симовића је и после тога остала мисао о узимању пуне власти.“¹⁰⁵ Потпуковник (у то време капетан) Тодоровић наводи да је помоћу „једног шпијунског и гестаповског режима“ који је завео, Душан Симовић „почео да сумњичи најчеститије официре југословенске војске у Египту. Особито млађе елементе, који су до краја извршили своју дужност према народу, али су као прави народни синови остали противни и свакој помисли на завођење диктатуре и владавине војничких клика, верни начелу: војска само у касарни

¹⁰⁴ Слободан Јовановић у емиграцији, нав.гелo, 162.

¹⁰⁵ Потпуковник Борислав Тодоровић, *Последњи райорт*, Крагујевац 2002, 243.

и на ратишту“.¹⁰⁶ Према сведочењу потпуковника Тодоровића, старији пучисти први су отворено иступили против млађих, образујући Војни Суд и Велики војни суд, у децембру 1941. као средства да се с њима обрачунају. При чему је ђенерал Симовић именовao два брата Мирковића, Боривоја и Драгомира на места председника судова. Као доказ да је Симовић желео „да уништи младе официре, који су представљали бедем против његових планова о завођењу диктатуре“, наводи се Уредба о устројству судова, за коју је карактеристично да прописује судијама да обзиром на ванредне прилике у којима се налазе „суде на основу опште признатих начела правичности“, зато што су постојеће Уредбе о војним дисциплинским судовима неадекватне у датим околностима „и не смеју представљати формалну препреку за доношење пресуде“.¹⁰⁷

Овом Уредбом, у извесном степену, пренебрегнут је закон. Коначно, ђенералу Симовићу приписује се да је пред Британцима тврдио како је „цео наш млађи официрски кор у Египту и Аману заражен бољшевизмом и непријатељски расположен према Енглеzима, како неће да се боре на фронту, и како на тој страни, из тих разлога, наилази на тешкоће“.¹⁰⁸ Ако овде додамо и оптужбу да је Хрватима предлао савез против династије, ради ограничавања њеног утицаја, можемо закључити да су се амбиције и интриге у војсци распламсале до највећих размера. Овome треба придодати још један иступ старијих официра према млађима. Наиме, сећање Алексе Гавриловића, припадника Батаљона Краљеве гарде, које је саставни део дневника његовог оца, др Милана Гавриловића, доноси нам податке који указују на раскорак између наредаба владе и поступака војног врха на Средњем истоку. Алекса Гавриловић нам предочава сцену преузимања команде потпуковника Милоја Динића над батаљоном од мајора Живана Кнежевића. „Једног дана крајем септембра 1941. у Агамију поред Александрије, Батаљон Краљеве гарде био је постројен у квадрат да би мајор Кнежевић предао дужност потпуковнику Милоју Динићу“, поред осталог Алекса Гавриловић тумачио је ову сцену као „израз неслагања између две групе пучиста“.¹⁰⁹ Ђенерал Богољуб Илић сам у свом писму од 19. јануара 1941. истиче да је исправио грешку ђенерала Симовића, када је уместо мајора Кнежевића поставио „потпуковника г. Милоја Динића као најстаријег потпуковника за Команданта Гардијског батаљона“.¹¹⁰ Треба указати на већ изнету чињеницу да је 14. јануара мајор Кнежевић постављен на место шефа Војног кабинета, и до тада формално био командант гардијског батаљона.¹¹¹ Што значи да је ђенерал Илић самоиницијативно вршио кадрирање унутар војске, мимо одлука владе у Лондону, смењивао и постављао по сопственом нахођењу. Овај подухват с краја септембра, четири месеца пре званичног избијања побуне, одаје намере старије групе пучиста, да се обрачунају са својим млађим конкурентима, као и то да је у сукобу иницијатива у многоме припала њима.

¹⁰⁶ Исто, 242 – 243.

¹⁰⁷ Исто, 243.

¹⁰⁸ Исто, 244.

¹⁰⁹ Милан Гавриловић, *Лондонски дневник*, Београд 2013, 21.

¹¹⁰ Б. С. Илић, *нав.гело*, 250.

¹¹¹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London 16. januar 1942 god, Broj 4, 2.

Изузетна упућеност млађих официра у политичке прилике, могла је на првом месту бити израз нужде, тј. представљати средство одбране против офанзиве њихових старијих колега. Њихов уздрмани положај и хијерархијска подређеност, онемогућавали су их да узврате, из тог разлога они су неминовно морали да се ослоне на утицај политичара и цивилни фактор емигрантске стуктуре. Садејство млађих официра и цивилног фактора представља асоцијацију интереса, имајући у виду да је и политичарима требала противтежа насупрот побуњених кадрова и утицај у војсци. Мора се, међутим, нагласити да је центар млађих пучиста већ увелико образован око мајора Живана Кнежевића, имао присне односе са цивилном структуром, будући да је његов рођени брат Радоје Кнежевић био министар Двора и једини цивил детаљно упознат о плану извођења преврата од 27.марта, а млађи официри који су са њим на терену извршили преврат, добили намештења у Двору, бивајући одређени за ађутанте младог краља Петра и тако од почетка били у окружењу политичара и уплетени у политику. Да ни они нису били лишени политичких амбиција узредно нам казује једна белешка из дневника Косте Ст. Павловића од трећег јуна 1941. везана за његову посету Двору, тада смештенем у Јерусалиму: „У холу седе неколико младих официра: мајор Рожђаловски, мајор Кнежевић, потпуковник Банковић... завереници од 27.марта. Из разговора са њима видим да мисле да они има да владају у земљи када се будемо вратили. Хрвате грде на сва уста. Са др Моачанином дуго сам говорио... При изласку срео сам у улазу младога Краља. Поклонио сам му се. Он се љубазно насмешио и ушао у собу у којој су седели официри. Официри су са њиме тако разговарали као да не говоре са Владарем...“.¹¹² Овакаво понашање према суверену, караткерише и старије заверенике, поменут је случај ђенерала Симовића. Сукоб између војника и дипломата, нарочито долази до изражаја у мемоарима ђенерала Богољуба Илића. Где се приказани сукоб са отправником послова у посланству у Каиру, Милојем Смиљанићем приказује као узрок да војска напусти посланство и закупи зграду која ће служити као Команда југословенске војске.¹¹³ Тврдећи да је Смиљанић био руковођен нечијим сугестијама и да се „јасно видело да је он већ тада пришао организацији која је имала за циљ рушење војске и ђенерала Симовића“.¹¹⁴ Из овог навода поред интензивираниог сукоба имеђу цивила и војске, такође се може увидети да се интерес ђенерала Симовића, поистовећивао са интересима војске, што потврђује напред изнету тезу о намери војске и улози Душана Симовића. Пратећи помно делатности свих припадника цивилних институција, ђенерал Илић закључио је: „Главна легла свију интрига је Посланство“.¹¹⁵

Код завереника уопште, уочавамо истоимене карактеристике. Предузимање мера које би водиле ка доминацији војске у животу државе, готово турски однос према монарху, подозрење према политичарима и цивилима. Њихова подељеност условила

¹¹² К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 18 – 19.

¹¹³ Б. С. Илић, *нав.гело*, 228 – 229.

¹¹⁴ Исто, 230.

¹¹⁵ Исто, 253.

је да они унеколико радикализују или ревидирају своје ставове, у зависности од прилика у којима су се нашли. Чинилац који је утицао на даљи ток догађаја јесте онај на који су се бунтовници морали ослонити, а то је био њихов високи покровитељ – државни апарат Велике Британије. Питање пензионисаних и смењених официра, показаће се, за владу Велике Британије није представљало питање легитимитета, питање војничког поретка – реда и мира на ратној територији, већ прокласно политичко питање, које се тицало њеног односа према емигрантској влади Краљевине Југославије. По избијању, побуна је пажљиво скопчана с другим аспектима међусавезничких односа. С питањем самосталне везе југословенске владе са ђенералом Михаиловићем, која подразумева самосталну комуникацијску линију и омогућавање самосталног контакта, за које би били коришћени расположиви, људски и материјални ресурси емигрантске владе.

Неопходна дигресија служила је приказивању свих елемената који су били неизоставни део догађања везаних за побуну дела југословенске војске. Упознати са њима, можемо се упустити у промишљање о даљим поступцима свих умешаних. Укази донети 15. I 1942. године, остали су још дуго времена само мртва слова на папиру. Они којих су се највише тицали, једноставно су их игнорисали, тежећи да одрже постојеће стање. Овакво понашање, ипак не подразумева пасивно стање, настојећи да свој положај одрже, побуњени кадрови активно су полемисали са југословенском владом, не испуњавајући њене наредбе. У исто време обраћајући се за помоћ британској Врховној команди, покушавајући да се изборе за очување својих интереса. Ђенерал Богољуб Илић одбио је да изврши указе владе из Лондона. Његова писма од 19. и 25. јануара, којима је претходила и депеша од 18. јануара, имају за циљ да представнике лондонске владе одговоре од предузетих потеза, и својом садржином натерају професора Јовановића и одговорне елементе на преумљење, успут не дозвољавајући мирну смену, категорички тврдећи како она руши давно установљени поредак у војсци и како је на корист, мајора Кнежевића и његове клике у успону. Писма су полемичке природе, обилују оптужбама на рачун мајора Живана Кнежевића и цивилног дела емигрантске структуре на Средњем истоку. Критикујући смену дотадашњих челника у војсци, он истиче неспособност новоименованих кадрова и легитимитет дотадашњих, наводећи поименично сваки случај. „Потпуковник г. Лозић не ужива глас доброг официра међу својим друговима“, једна је од оптужби на рачун новог начелника штаба Врховне команде, за којом следи: „Ђенералштабни мајор г. Милован Глигоријевић је под истрагом због клевета и интригирања. За положај Начелника обавештајног одељења Врховне команде нема ни спреме ни довољно ауторитета.“¹¹⁶ Трудећи се да убеди надлежне како је нови распоред штетан за државу, ђенерал Илић није пропустио ни да укаже на „разорни рад“ посланика Смиљанића. Напомињући да су мајори Новаковић и Глигоријевић преко посланства били у вези са Лондоном и знали за дате промене још 14. јануара, пре него што су оне биле потписане, те да „Смиљанић који је дотле тајно створио у Посланству заверу са означеним официрима, није сматрао више

¹¹⁶ Исто, 251.

за нужно да се крије и сада јавно ликује због својих успеха“.¹¹⁷ У поменутој интересној спрегу млађих официра и цивила укључио је и владиног делегата на Средњем истоку, Јована Ђоновића. „Са повратком г. Ђоновића из Цариграда и он им се придружио са својих неколико Црногораца. г. Ђоновић образовао је овде једну групу са неколико Црногораца са девизом да се Црна Гора одвоји од Србије и буде самостална јединица.“¹¹⁸

У својим писмима потенцирајући легитимитет, поштовање војних начела и ланца команде, а у стварности одбијајући да изврши наређења претпостављених (чак директно кршећи их и радећи у садејству са пензионисаним и разрешеним официрима) ђенерал Илић ставио се у парадоксалну ситуацију, у којој се његово деловање могло сматрати само параваном за непослушност.

О способностима и мотивима наименовања оспораваних млађих официра који су дошли на позиције, у првом реду говори Слободан Јовановић. Због сукоба ђенерала Мирковића са млађим официрима, који је после разрешења Илића и Симовића био најстарији расположиви официр, као и његовог солидарисања са њима, он није могао преузети команду. „Одмах су се чуле замерке да је Лозић и сувише млад за ту високу дужности; али сва наша војна снага на Средњем истоку није достигала ни хиљаду људи, и команда над тако маленом војском могла се без опасности поверити једном млађем официру. Без сумње, било би боље да је место Лозића био узет један официр који није био умешан у свађу између старијих и млађих, али такав се официр није имао на лицу места. Уосталоме, постављење Лозићево било је привремено, и није искључивало да се на његово место доцније доведе подесније лице, ако би се оно могло наћи.“¹¹⁹ Овај исказ унеколико допуњује сећање Алексе Гавриловића, припадника батаљона краљеве гарде на Средњем истоку, оспоравајући донекле веродостојност оваквог гледишта. „Не само да Лозић није био способан за положај заменика начелника штаба у тој деликатној ситуацији, већ је био присталица једне од завађених страна. Јовановић каже (*Зайиси*) да није било другог на лицу места. Тај савет мајора Кнежевића није био добар. Било је других официра способнијих и прихватљивијих од Лозића.“¹²⁰ Притом наводећи пример потпуковника Милана Просена, његове квалитете и своја искуства са њим. Констатујући: „Многи су ваздухопловни официри остали уз свога команданта, генерала Мирковића, због Лозића.“¹²¹ Треба напоменути, да је и влада увидела да Лозић није најбоље решење, и она ће поучена овим искуством, управо по наведеном рецепту за даљи рад и завођење реда у војсци, користити управо неутралне елементе, официре који су били на страни и нису били умешани у дата догађања, што ће дати позитивне резултате.

¹¹⁷ Исто, 253.

¹¹⁸ Исто, 256.

¹¹⁹ Слободан Јовановић у емиграцији, нав.гелло, 162.

¹²⁰ Милан Гавриловић, нав.гелло, 23.

¹²¹ Исто, 23.

„Илић који је имао те указе да изврши, одуговлачио је ствар читав месец дана; чак се изговарао на то да наредбе које добија под мојим потписом не долазе доиста од мене. Због очигледног саботирања стављен је у пензију. Али, тада се дешава ово: Илић се тобоже решава да преда дужност Лозићу; али пре него што је стигао да то учини, јавља се одједанпут Мирковић који, сасвим самовласно, преузима команду над нашим трупима, тако рећи, Лозићу испред носа.“¹²² Ђенерал Илић се наводно напрасно разболео и 10. фебруара предао команду Боривоју Мирковићу.¹²³ Ђенерал Мирковић у својој наредби од 19. II 1942. прокламовао је да је девет дана раније постављен за заступника начелника штаба (не рекавши од кога). Реторика коју је користио, крајње је офанзивна, а тицала се живота и права војске, првенствено наспрам утицаја и уплива цивилног фактора на њен поредак. Истичући притом да се војска никад није мешала у ствари ван свог делокруга, нагласио је: „Војска је живела својим специјалним животом, у коме су тачно била прецизирана права и дужности сваког појединца. Износити војне ствари страним, невојним лицима или уводити невојна лица у интиман живот војске, по војним прописима сматра се за тежак пропуст, који се најстроже кажњава. Ретки су били они који су се огрешили о ово основно правило. Нажалост, у овим данима пометње неки су посрнули и дозволили да се у војсци развије разорна акција лица потпуно страних војсци.“¹²⁴ Наредба садржи пет ставки. Прве две се односе на повраћај свих права и власти које војсци припадају по прописима и њихово поштовање. Трећа забрањује „сваку критику, оговарање, интригирање“, док задње две експлицитно забрањују контакт са „невојним особама“. „Забрањује свима припадницима војске, морнарице и авијације одлазак у наше грађанске установе без дозволе, а такођер у стране војне и грађанске установе без претходног одобрења старјешина.“¹²⁵ Овим актом, ђенерал Мирковић стао је директно насупрот политичара, и скоро им одрекао послушност, алудирајући готово да немају право да се мешају у војна питања, дајући примат војним прописима, над законима и поретком једне државе. Док су политичарима своје земље спочитавали право да се баве војним питањима, истовремено су се за помоћ обраћали нејугословенским структурама тј. државном апарату једне стране силе, у чему не може бити ни доследности ни логике са њиховим наредбама војсци. Пуковник Жарко Поповић, делегат при британској Врховној команди, пише главнокомандујућем на Средњем истоку генералу Очинлеку писмо чија се садржина може сажети у констатацијама да је клика мајора Кнежевића крива за све недаће, које у ствари произилазе из неправде учињене старешинама. Славећи ђенерала Мирковића као ратног хероја и ваздухопловног аса, он подсећа на то да је Мирковић заслужан што се 27.марта југословенски народ сврстао уз Британију, те да је он у току пуча могао преузети власт, али да то није желео, поентирајући: „... да примите као чињеницу да би се ред и мир у Југословенској војсци на Средњем истоку сместа повратили уклањањем са положаја само четворице официра: потпуковника г.

¹²² Слободан Јовановић у емиграцији, нав.гело, 162 – 163.

¹²³ Н. Б. Плећаш, нав.гело, 85.

¹²⁴ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 41.

¹²⁵ Исто, 41.

Миодрага Лозића и Луке Балетића и мајора г. Милована Глигоријевића и Павла Новаковића...“.¹²⁶ Дату изјаву можемо протумачити као отворени позив једној страни сили да врши арбитражу у односима војске и политике, што се без опасности може назвати мешањем у унутрашње ствари једне суверене савезничке државе.

Исти се обратио и председнику владе Јовановићу телеграмом 20. фебруара тежећи да га убеди да размотри своје одлуке, јер оне које су донешене, нису садржале глас друге стране. Апелујући да пошаље свог неутралног делегата, који би прикупио „потребна обавештења“.¹²⁷ Обраћање ове врсте указује да побуњени официри нису имали намеру да изврше наређења, већ су својим иступањима константно настојали да владу натерају да преиначи своје одлуке, не мирећи се са положајем у који су доспели. Индикативна је и чињеница да су се у побуњени табор сврстали и официри које влада није разрешила, већ унапредила. Са места начелника обавештајног одељења Штаба Врховне команде, пуковник Поповић Р. Жарко, одређен је за делегата Штаба Врховне команде, при енглеској Врховној команди у Каиру. Начелник штаба команде ваздухопловства, Станојловић Р. Бошко, постављен за начелника ваздухопловног одељења Штаба Врховне команде. Коначно, дотадашњи командант подморнице „Небојша“ Митровић М. Ђорђе одређен је за вршиоца дужности команданта састава југословенских поморских снага.¹²⁸ Његово опредељење да стане на страну бунтовника, учинило је да и посада подморнице следи пример свог доскорашњег команданта.¹²⁹ Свој став о узроку оваквог понашања наведених официра, Слободан Јовановић објашњава: „Међу официрима који су се купили око Мирковића нарочито су се истицала два млада човека којима су на мој предлог били додељени важни положаји: једноме положај официра за везу с Енглеском командом, а другоме положај шефа ваздухопловства. Према томе, није тачно да је Каирска афера била дело оних официра које је Влада гонила. Каирска афера била је врло брзо добила чисто политички значај као покушај једне групе официра да одвоје Краља од шефова странака и доведу га искључиво под свој утицај.“¹³⁰ Официрски бојкот наредаба из Лондона, према томе обухвата и млађе официре, који не само да нису оштећени и који по рангу не спадају у скуп старијих завереника, већ су по свему предодређени да се солидаришу са поступцима владе. Али, очевидно захваљујући тенденцијама политичке природе и личној оданости кадровима на челу побуне, остали су истрајни у нагону да бране интерес војске, онакав какав су они сматрали да је у датом тренутку. Професору Јовановићу наставили су да се обраћају смењени кадрови с циљем да га убеди да греша. Тако је и ђенерал Симовић у писму од 25. фебруара 1942. изнео читав низ замерки на рачун мера против војске, сматрајући да јој је „нанесена увреда и највећа

¹²⁶ Исто, 40 – 41.

¹²⁷ Исто, 41.

¹²⁸ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 31 januara 1942 god, Broj 5, 6.

¹²⁹ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 171.

¹³⁰ Слободан Јовановић у емирацији, *нав.гело*, 163.

срамота“, величајући ђенерала Боривоја Мирковића и његову улогу, признајући да је он: „... главни организатор државног удара од 27.марта, један од вођа овог покрета и главни јунак у извршењу 27.марта који је чин спасао Престо а можда и живот Њ. В. Краља и част и будућност нашег народа“. ¹³¹ Приписујући му као заслугу то што је министирима у влади од 27.марта обезбедио положаје, што их је спасао ропства.

Своје писмо ђенерал Симовић је завршио речима да сматра да је Боривоје Мирковић „најбриљантнији“ официр у југословенској војсци и да је „поступак према њему незаконит и нелојалан“. ¹³² Војска, у овом случају старији пучисти који су се одметнули од владе, стављали су до знања актуелној администрацији да су они задужили државу, целокупни југословенски народ, чиниоце државне политике и краља. Подсећајући политичаре да су ту, искључиво заслугама војске. Ђенерал Мирковић образлагао је своја стремљења и упустио се у то да даје препоруке председнику владе по питању даљег поступања у војним пословима наговестивши му посредно да као изразити цивил није способан да се упушта у војну проблематику. Горко ламентирајући над својом судбином, тежио је, као и његови саборци, да натера професора и одговорне елемента у Лондону да повуку издате наредбе, ласкајући му и сваљујући одговорност за сва огрешења владе на терет браће Кнежевића. „Истина је, ја имам и грехова у моме животу, а два су највећа што сам незаконито издејствовао да се мајору Живану Кнежевићу призна ђенералштабна струка, у коју својевремено није преведен од стране ђенералштабне комисије због рђавог карактера, и што сам својим утицајем код ђенерала Душана Симовића поставио за министра Двора Радоја Кнежевића. То су моја највећа два греха, и након неколико дана после њиховог постављења доживео сам прво разочарење, да тај исти мајор Живан Кнежевић пошаље три официра из његовог батаљона на аеродром Никшић са наређењем да ме убију.“ ¹³³ Заложивши се за смењене официре, писмо је наставио у истом тону, њихово уклањање тумачио је као израз „болесне амбиције“ Живана Кнежевића „који жели да сроза све што је од њега више моралом и спремом, и да доведе људе који ће бити лутке у његовим рукама“. ¹³⁴ Упозоравајући старог професора да ће „подмлађивање војске“ за резултат имати подмлађивање владе, и да ће млади кадрови, предвођени Радојем Кнежевићем формирати нову владу. Жалећи се да су три брата узурпирала државни брод, потпуно занемарује факт да су он и његов брат ђенерал Драгомир Мирковић заузимали највише функције у државној управи, и да је проблем настао тек када су са њих уклоњени. Приводећи крају своје писмо, Мирковић се пита да ли је могуће спречити Кнежевиће „у њиховим гнусним, безграничним и фамилијарним болесним амбицијама“. Напомињући на крају природу свог односа са Дражом Михаиловићем, тј. његову приврженост пуковнику Жарку Поповићу и њему лично, тврдио је како ће ђенерал Михаиловић у првом реду слушати њих двојицу, назначивши своју вредност и

¹³¹ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 44.

¹³² Исто, 44.

¹³³ Б. С. Илић, *нав.гело*, 260.

¹³⁴ Исто, 261.

у том домену, хтео је исказе своју незамењивост у војном апарату емигрантске структуре.¹³⁵ Оптужбе изнете на, може се рећи, вулгаран и нетактичан начин садрже озбиљне тврдње, указујући на неквалификованост, суспензију закона, злоупотребу службеног положаја и покушај убиства. Све оне, долазе на дневни ред тек након пада владе ђенерала Душана Симовића. У најмању руку је неразумљиво како нису предузимане мере поводом ових дела док је влада још увек била у Палестини или Египту. Имајући у својим рукама све полуге власти, влада Душана Симовића могла је у законском оквиру предузети одговарајуће истражне мере поводом наводно учињених дела, поготово када се ради о покушају убиства. Тај чин је изостао, будући да, по свој прилици дате оптужбе нису биле актуелне у том тренутку. Део њих заиста односи се на период након пада владе. Међутим, писмо нам открива да ђенералу Мирковићу, ако је заиста протезирао мајора Кнежевића, није било непознато пренебрегавање законских регулатива. Сматрајући га својим човеком, био је спреман да га мимо закона унапреди, само из разлога што припадају истој интересној (пучистичкој) струји у војсци. Сукоб међу њима дакле ескалира тек доцније, када долази до дефинитивног расцепа међу завереницима.

Опструкција на терену доживела је свој епилог и прерасла у отворено исказивање непослушности. Увиђамо с предумишљајем предузете потезе разрешених официра, који поред свог општења с новом владом упоредо развијају агитацију и спремају планове о „новом пучу“, покушавајући да владу поколебају и добију у времену. Доказ за ово је посета једног од побуњених официра, ваздухопловног капетана Кирила Сабадоша, аеродрому у Аману, где су били смештени југословенски ваздухопловци који су још увек били на расположењу, средином фебруара. Капетан Сабадош, донео је „унапред спремљену изјаву“ чије потписивање би значило солидарисање са побуњеним ваздухопловцима у Каиру и прикључивање побуне против нове владе у Лондону.¹³⁶ Група ваздухопловаца стационирана у Аману, одбила је да потпише изјаву с образложењем: „Ми смо били далеко од побуњеничке психозе у Каиру и нама је овај подухват изгледао неозбиљан.“ На наговор својих другова, писац ових редова отишао је у средиште збивања с побуњеним официром, како би се обавестио о новонасталој ситуацији. По чињеници да је стигао у Каиро 23. фебруара можемо закључити да је одлука о побуну одавно донета, будући да се већ увелико у оперативном сегменту радило на спровођењу мера за подстицање бунта и агитације унутар свих присутних југословенских снага.¹³⁷ Раздобље од 10. када је Илић предао команду, до 23. фебруара када се Плећаш обрео у Каиру, представља заиста кратак временски интервал за осмишљавање и спровођење мера управљених ка побуњивању осталих јединица, што јасно показује да се радило с предумишљајем у овом смеру, све време док су се смењени кадрови обраћали влади с тобоже најдобронамернијим побудама, не откривајући своје карте до задњег момента. Тај задњи, преломни моменат, наступио је

¹³⁵ Исто, 262.

¹³⁶ Н. Б. Плећаш, *нав.гело*, 83.

¹³⁷ Исто, 83.

5. марта 1942. године. Дана када је на захтев главнокомандујућег британске војске на Средњем истоку, генерала Очинлека потпуковник Миодраг Лозић морао да преда дужност тј. Команду, команданту британских оружаних снага у Египту, генералу Стоуну. Претходног дана, ђенерал Мирковић му је, на његово изненађење предао дужност, да би наредног дана у 13 часова, Лозић добио наведено наређење од британске команде.¹³⁸

У редовима југословенске војске подвојеност је наступила на свим нивоима, растржући овај незрели организам, тако да су се интересне групе које су постојале на врху, преселиле на терен, међу ниже официре, подофицире и обичне војнике. Једни, који су се определили за верност Влади, састајали су се код кафане „Британија“, док су други, који су одбијали да се повинују организовали своја окупљања код „Москита“.¹³⁹ Критикујући енглески став по питању њиховог односа према Влади, још пре преузимања команде, Слободан Јовановић је констатовао да су њихове власти давале до знања Влади да су им ненаклоњене чинећи им „омање сметње“, поготово при комуникацији с војском на Средњем истоку. Када је одговор на протесте пучиста (које су Енглези достављали), требао бити испостављен, говорено је Влади да је та пошта политичке природе, те да из тог разлога не може бити пренесена од њихове поште која је „чисто војна“. Образлажући своје држање представници пучиста за то време су тврдили: „... да је народ 27.марта дао тројици генерала Симовићу, Илићу и Мирковићу, овлашћење да га у недостатку Народног представништва представљају, и да се стога ниједна Влада не може сматрати као народна која не ужива поверење та три војна лица. У исто време, Мирковићеви пријатељи, и на нашој, и на енглеској страни, живо су радили да се Мирковићу допусти долазак у Лондон да би се могао лично пред Краљем оправдати. Рачунало се да би он својим личним магнетизмом зачас Краља преокренуо.“¹⁴⁰ Овакво деловање енглеске дипломатије и војске, заиста одише индицијама о прорачунатом поступању и пристрасном приступу у случају побуне дела југословенских војних кадрова. У свом телеграму А. Идну, од 11. марта 1942. године Слободан Јовановић Идна извештава како му је саопштено од енглеског посланика Рендела 6. марта да је „југословенски батаљон који се налазио улогорен у Арамију“¹⁴¹ код Александрије упућен је према Тобруку да тамо буде обучен и бачен у борбу. Са тим батаљоном отишао је као командант потпуковник г. Просен. Речено ми је да је то упућивање нека врста казне за недисциплину која се, како се тврди, појавила у томе батаљону код извесних официра.“¹⁴² Настављајући обраћање, своја гледишта изложио је у пет ставки. Прва је била да је упућивање батаљона по казни на фронт, спорно само по себи. „Не може се сматрати „казном“ и тако обележити упућивање трупа на обуку и фронт. Ако постоји потреба да се и овај батаљон упути у борбу ма и по цену да југословенска војска изгуби једини нуклеус за формирање једине велике армије од

¹³⁸ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 46.

¹³⁹ Н.Б. Плећаш, *нав.гело*, 84.

¹⁴⁰ *Слободан Јовановић у емиграцији*, *нав.гело*, 163 - 164.

¹⁴¹ Ради се о „Арамију“ код Александрије.

¹⁴² *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 289.

првога дана искрцавања на Балкан, онда се тај батаљон има упутити по дужности на фронт да тамо изврши један задатак пун части, а не ради примене ма какве казне. Али се ово упућивање југословенске војске на фронт може једино извршити по претходном споразуму са Краљевском Југословенском Владом.¹⁴³ Објашњавајући даље Британцима колико је овај потез законски и морално споран и контрапродуктиван алудирао је на друге аспекте овог питања – на то да се не може читав батаљон кажњавати због „недисциплинованости само неколицине официра“, као и то да батаљон није обучен за борбу модерним оружјем, а да је за обуку потребно време и да се таква обука не чини на самом фронту, него „даље у позадини“, као што то практикују и британске трупе. Коначно, професор Јовановић указао је на састав овог батаљона, на то да су га чинили (више од две трећине) људи из Истре, који су до јуче били под командом сила Осовине, и који би у случају да буду заробљени били не само лишени живота, већ угрозили безбедност својих породица. Верујући да би ова јединица могла бити сврсисходно искоришћена само ако би вршила операције „у решавајућем моменту на Балканском Полуострву“. Председник Владе на крају усрдно предлаже да батаљон „ослобођен евентуалних елемената нереда – што пре добије потребну обуку и тако узмогне са чашћу учествовати у пресудној борби за наше заједничке идеале слободе. С тога ми је част умолити Вас да се поменути батаљон у најкраћем времену врати у свој стари логор, да би ту на миру била извршена његова обука у руковању модерним оружјем“. ¹⁴⁴ Наведеном аргументацијом, Слободан Јовановић настојао је да убеди представнике енглеских власти да је њихов потез штетан и неоправдан, успут покушајући да од пропасти спасе батаљон краљеве Гарде. Овако је изгледао овај догађај у спектру међународних односа, на терену одвијао се по плану Британаца, чији је третман одражавао њихове намере по питању судбине батаљона и југословенских војних снага. Сведочење о понашању високих покровитеља и домаћина југословенске владе на терену, које нам пружа Алекса Гавриловић, у то време припадник краљеве Гарде, најбоље осликава сврху делатности органа Велике Британије. Као разлог за упућивање батаљона у Тобрук наводи се делатност извесних недисциплинованих кадрова у њему. Што нема одраза у сведочењу његових припадника, напротив ради се о следећем: „Сви су официри Батаљона, сем Динића и једног капетана, остали верни Краљу и Влади. Почетком марта, британске војне власти стављају југословенско војно особље, укључујући и наш Батаљон, директно под своју команду, и Батаљон, под командом Просена, одлази на дужност у Либијску пустињу.“¹⁴⁵ Наводећи у коликој су се мери британске власти сврстале уз побуњенике, Гавриловић даље бележи: „Убрзо пошто смо стигли у пустињу, долази британски мајор Хач (Hutch) и инсистира да сваком појединцу лично, и насамо, понуди могућност да приђе Мирковићу. Само је један војник, родом из Египта, искористио ову прилику да оде својој кући. Батаљон је остао веран својој заклетви.“¹⁴⁶ Разлог оваквог третирања једне савезничке формације, јесте

¹⁴³ Исто, 289 – 290.

¹⁴⁴ Исто, 290.

¹⁴⁵ Милан Гавриловић, *нав.гело*, 23.

¹⁴⁶ Исто, 23.

тај што је батаљон као јединица располагао највећим бројем људства и што је својом бројношћу могао надјачати одметнуте делове војске. Што је својим примером, оставши веран Влади, могао негативно утицати на залагања побуњеника, подривајући њихову пропаганду и агитацију, и на послетку – својом бројношћу и акцијом послужити као средство за физичко елиминисање побуне. Уклањањем овог батаљона од остатка војске, британске војне власти побринуле су се да он не буде искоришћен – избијајући краљевској југословенској Влади из руку једини озбиљан адут са којим је она могла рачунати на терену. Када је ђенерал Мирковић предао дужност, четвртог марта, официри који су га окруживали, притом нису признали ту примопредају и наставили су побуну као до тада. Потпуковник Лозић позвао је енглеске војне власти да интервенишу и ухапсе их. Тада му је уручен поменути акт којим је разрешен дужности, док је исте вечери у шест часова увече генерал Стоун преузео зграду југословенске Команде.¹⁴⁷ У овом Лозићевом тражењу, могуће је, да су Британци уочили предзнак Лозићеве интервенције овог типа, која је била и те како могућа ако узмемо у обзир расположење у батаљону. Свој поступак, Енглези правдали су изјавама како „Савезничка команда не може да трпи побуне на својој ратној територији“. Своју интервенцију по питању батаљона верног Влади, Јовановић прати новим писмом Идну у коме излаже историјат „Каирске афере“. Извештаји потпуковника Лозића, председнику владе послужили су како би предочио ток догађаја. Представници енглеске Врховне команде, заједно су са пуковником Поповићем дошли да им Лозић изда наредбу о предаји дужности. Изговарајући се да то може само краљ, он одбија да изда такву наредбу. Потом је, по примању дужности генерал Стоун, уклонио официре наименоване краљевим указом, потпуковника Балетића и мајора Глигоријевића, а воспоставио, у међувремену смењеног пуковника Поповића и мајора Станојловића, против чијег је наименовања био потпуковник Лозић. Свој извештај Лозић је завршио речима: „Рекао сам најзад да је ово напад на наш суверенитет и нашу војску. Да вас обавестим о овоме нашем војном шифром нису ми дозволили.“¹⁴⁸ Дакле, можемо са сигурношћу тврдити две ствари. Прво, да су британске војне власти имале слуха за препоруке које су долазиле од побуњених југословенски официра, пошто без тешкоћа можемо уочити да су приликом преузимања команде, Енглези послушали савет пуковника Жарка Поповића, користећи његов рецепт за моментално сређивање прилика, уклањањем појединих официра из службе. Друго, да су се јавно сврстали на страну побуњеника, доводећи их поново на функције, јавно иступајући с њима наочиглед и насупрот југословенској Влади. Доказујући колики је овакав чин напад на сувереност једне савезничке нације, професор ће закључити: „У питању нису две групе официра којима би требало наћи арбитра, него је у питању ауторитет владе и краља. На једној страни неколико непокорних и несавјесном политичком агитацијом заведених официра; на другој југославенска влада и краљ Петар чије се одлуке морају пошто – пото поштовати.“¹⁴⁹ Поента изражена у овим редовима сумира читаву проблематику

¹⁴⁷ Н.Б. Плећаш, *нав.гело*, 89.

¹⁴⁸ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 46.

¹⁴⁹ *Isto*, 46.

војне побуне. С једне стране налазила се Влада, насупротив ње група официра, јурисдикција и надлежности обе стране, одавно су јасно подељене и познате. Овом чисто војном питању енглески покровитељи, продубљивајући га настојали су дати политичку димензију. Који је разлог томе могли смо наслутити из претходно изложеног контекста датих догађања, али напомињући узгред још једном, колико су неповерење британске институције изражавале према новој југословенској влади Слободана Јовановића. Влади која није садржала војне експоненте 27.марта, догађаја који је одредио Југославију по питању рата и увео у табор савезничких сила. Сматрајући војне носиоце 27.марта за људе који следе интерес истоветног усмерења са интересом Велике Британије, изразили су забринутост за то какав би политички курс следила нова влада, тј. колико би он одступао од постојећег и како би се то одразило на опште интересе британске Империје, питајући се, да ли би сменом владе њихов утицај на југословенске прилике био умањен, одласком њихових опробаних пријатеља из југословенског апарата – са политичке позорнице на маргину збивања. Приликом смене владе Душана Симовића, а по сазнањима др Бранка Чубриловића, А. Идн указао је министру иностраних послова Нинчићу, да је више него несклон промени те врсте. „Г. Идн био је забринут ко ће да замијени г. Симовића не само као претсједника, него и као министра рата.“¹⁵⁰ Да је подозрење према новој влади превазилазило границе предострожности сведочи податак из пера др Милана Гавриловића о приступању нове владе на међународну политичку сцену: „Ту нову владу, како је потом саопштио господин Рендел, британски посланик на нашем двору, енглеска влада није хтела да призна. Решавала се два дана. Најзад нас је признала.“¹⁵¹ Велика Британија, сразмерно снази своје империје, показивала је одвећ велику заинтересованост и ригидност у југословенском спектру, остављајући утисак да ништа није препуштала случају, не допуштајући ни минимална одступања од своје зацртане политике, тако да су њене интервенције одавале велику несразмеру снаге при поступању једне колонијалне силе према изгнаничком државном апарату додатно ослабљеном поступањем својих домаћина. Симптоматична појава у животу краљевске владе у изгнанству јесте утицај војске на политику. Сведочење о реконструкцијама ђенерала Симовића црпимо из мемоара једног припадника војног кабинета владе, док нам политичари, иако својим сећањима помажу да реконструишемо његов пад и политичке делатности које су претходиле, не говоре много о његовим нагомиланим функцијама. Капетан Борислав Тодоровић детаљно нас је известио не само о сукобу између две супротстављене струје и турбуленцијама унутар војног фактора, које неизоставно подразумевају Симовића, већ и детаљним делатностима Душана Симовића од почетка рата до његове смене, показујући да му није био нимало склон. Укљученост млађих официра у ток политике нове владе, представља њену особеност. Дошавши у сукоб с старијим официрима, влада је у извесном смислу постала зависна од млађих официра, желећи да уз себе има војни елемент на који се може ослонити, као противтежу побуњеницима. Уз то, утицај

¹⁵⁰ Б. Чубриловић, *нав.гело*, 88.

¹⁵¹ М. Гавриловић, *Народни џут*, Нови Сад 2015, 462.

Живана Кнежевића и млађих пучиста, ађутаната краља Петра II тек ће доћи до изражаја. Оставши без конкуренције у командном сегменту, њихов утицај порастао је непропорцијално њиховим заслугама и квалитетима. Нова влада, састављена од изразитих цивила, какав је на првом месту био Слободан Јовановић, морала се ослонити на део војске који је остао веран Влади, како не би остала без војног елемента уз себе; војника који би надаље били способни да се баве војним аспектима државне политике и отправљати послове које цивили нису били у стању да чине. Још увек неупућен детаљно у војне ствари, у времену док је „Каирска афера“ била још у повоју, Коста Ст. Павловић, још увек присан са Душан Симовићем бележи свој први утисак приликом уклањања старијих официра и став по питању будуће улоге млађих, нарочито важан због тога што може илустровати какве су дате мере могле оставити утисак и на остале савременике и због тога што јасно предочава да је Душан Симовић био упознат са мерама уклоњених официра и своје потезе координисао са њима, у циљу обрачуна са њиховим млађим конкурентима. Бележећи да је Симовић почео да сузбија њихов утицај испољен још у Јерусалиму, сменио је мајора Кнежевића са дужности команданта Гардијског батаљона. „Почео је да води борбу и против краљевих ађутаната Рожђаловског, Вохоске и Зобенице. Али су они дејствовали преко министра Двора. Најзад је Симовић отишао, и сада жаре и пале мајори. Као шеф кабинета министра војске, мајор Кнежевић, у ствари, командује нашом војском. Три брата су сада узели све под своју контролу: Радоје Двор, Живан војску а Никола М-ство иностраних послова.“¹⁵² Утицај млађих официра и тзв. „лиге мајора“ из предочених разлога био је на врхунцу, да би током развоја догађаја потпуно спласнуо, премда њихову делатност, присност и утицај над председником Јовановићем не треба занемаривати.

Од првих дана изгнанства, понашање Велике Британије према избегличкој влади одавало је однос подређеног и потчињеног. Чин преузимања зграде Команде од указом наименованих официра, јесте континуитет са њиховим поступцима у прошлости, будући да ту континуитетску нит карактерише темељна константа британске политике, а она је – ускраћивање самосталног деловања емигрантској структури, ограничавањем њеног маневарског простора, остављајући при томе себи увек простора за интервенцију. Сама зграда Врховне команде била је плод „британске милости и њихових планова“. „Њен правни положај никада није био регулисан уговорном о екстериторијалности, па су отуд војна лица у ствари имала скоро исти статус као и обични емигранти.“¹⁵³ Преузимање зграде Команде, сходно томе било је саобразно њеном зависном и неодређеном статусу, онаквом каквим су га одредили Британци. Преузимајући ингеренције над Командом, војне власти Велике Британије спроводећи заповести своје владе, ставиле су до знања, да се на ратној територији под њиховом контролом неће догађати ништа што Они не би одобравали, те да ниједна савезничка формација, војна или цивилна неће моћи да иступа потпуно самостално,

¹⁵² К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 83.

¹⁵³ V. Đuretić, *нав.delо*, 51.

поготово не у супротности с интересима свога покровитеља. Реакција лондонске Владе на преузимање команде и отворено исказивање непокорности, осликава хватање у коштац једног ослабљеног државног апарата у изгнанству, са једном колонијалном силом и њеним југословенским савезницима, у околностима ненаклоњеним политичким људима из Лондона.

Ликвидација побуне и повратак законитог поретка у југословенској војсци

Суочена са отвореним одступањем својих официра од државне власти, Влада у Лондону, нашла се у незавидном положају, у ком су је сопствени кадрови здружени с властима Велике Британије, тежећи истом интересу – да развласте постојећи државни апарат, натерали да предузме мере које су биле у њеној моћи како би окончала незаконито стање настало „Каирском афером“. У изнуђени сукоб, легитимна Влада у Лондону упустила се из неминовности, будући да би попуштање под притиском официра и сиве еминенције иза њих, значило само и једино – њен пад. „Наша Влада стајала је чврсто на гледишту да се не сме допустити једној групи официра да пркоси Краљу и Влади. Од оног тренутка када је наша Команда у Каиру прешла у енглеске руке, енглеско министарство спољашњих послова узело је у разговорима с нама пормирљивији тон. Сада је у начелу, давано нама за право.“¹⁵⁴ Давање за право у начелу, а рад у пракси, на терену спроводити у супротности с оним што су изјављивали југословенској Влади, јесу одлике британске и побуњеничке стране. Интервенцију преко свог посланика Џорџа Рендела, Британци су правдали понављајући као свој главни аргумент то да нису смели допустити „све оно што би међу трупама било енглеским или савезничким могло изазвати свађе и nerede“, додајући да влада у време рата не може наређивати војним властима, којима тада припада првенство, већ само давати препоруке.¹⁵⁵ Преговори с енглеском дипломатијом имали су за резултат договор да се у средиште збивања пошаље један нарочити изасланик Краља и Владе који би имао да изврши истрагу и поврати ред и мир у југословенским војним редовима и Каиру. Избор је пао на пуковника Миодрага Ракића, Првог ађутанта краља Петра, као неумешаног у тамошња дешавања. Он се упутио на задатак, носећи краљев проглас одметнутим официрима. Меморандум који је југословенска Влада поднела енглеској влади 23. априла 1942. године, открива нам у пуном смислу предмет спора између њих, тј. да се питање „Каирске афере“ неизоставно везивало за друга витална питања, која су емигрантску Владу чинила сувереном. На првом месту, налази се питање смене Врховне команде петог марта текуће године. Оштрим тоном, без задршке енглеска страна се непосредно оптужује да свесно помаже побуњенике. „Не

¹⁵⁴ Слободан Јовановић у емијацији, нав.гело, 164.

¹⁵⁵ Исто, 164.

само да није хтела да уклони пензионисане и побуњене официре из Каира већ их је, према информацијама које имамо, подржавала, а неки енглески официри најактивније су агитовали међу побуњеним официрима противу извршења Краљевих указа.¹⁵⁶ Предочавајући даље да су енглеске власти задржавале депеше југословенске Владе, тако да су оне у Каиро стизале тек након петнаест дана. Изричито замерајући то што није дозвољено читање прокламације Њ.В. Краља војсци, чиме је нарушен углед Врховног команданта, и намерно спречен његов уплив на дата дешавања, који би позитивно утицао на „смирење духова“. Пристрасно деловање британцима замерено је и по питању њиховог опхођења са батаљоном који је остао веран Краљу и Влади и био „гарантија за ред и мир у нашој војсци у Египту“. Критикујући његово измештање „по казни“ у Солум, у меморандуму се упоредо напомиње пример ваздухопловаца који су уместо да буду упућени на обуку у Родезију, остављени у Египту да „врше побуну“. Подупирући делатности побуњених официра, енглески органи самим тим су их подржавали у њиховим настојањима „да се врати стање од пре петнаестог јануара, што значи да се врати и ђенерал Симовић за Претседника Владе“, при чему је јасно да побуна има политичку димензију.¹⁵⁷ Као решење за ситуацију на Средњем истоку предлаже се хитно предавање јединица и Команде указом постављеним официрима, с тим да ће Врховну команду привремено примити пуковник Ракић. Да се ухапсе сви официри који су „погазили војничку заклетву“ и спроведу у интернацију. И напослетку, да се у будућности не спречавају извршења наредаба Краља и Владе и „не помаже никаква акција која има за циљ да руши углед Краљев и ауторитет Владе“. Друго питање представљало је питање везе са ђенералом Михаиловићем. Негодујући у вези чињенице да је веза у рукама енглеске „службе за саботажу“, притом се констатује: да се депеше Влади не достављају на време, да се уз то не предају све примљене депеше, с закључком да је од 128 примљених депеша, Влади остало непредато 54. Највећа замерка која се тичала овог проблема, јесте та да су се наређења ђенералу Михаиловићу издавала без „сагласности Краљевске Владе, често на енглеском језику“. Најзад, трећа ставка меморандума односи се на дотур помоћи ђенералу Михаиловићу. Подсећајући да до тог тренутка ништа није достављено ђенералу Михаиловићу (који стално тражи оружје), јер нема потребних авиона и подморница које би превезле спремљени материјал, Енглезима предлаже решење – да спремљени материјал авионима одмах доставе Михаиловићу, као и да се југословенима „уступе 4 велика авиона за нашу посаду, који би стално вршили дотур материјала и одржавали везу са ђенералом Михаиловићем“, као и да се „уступи једна модерна подморница, која би имала искључиви задатак да дотура потребе борцима ђенерала Михаиловића“.¹⁵⁸ Укупно гледано, сваки од спорних сегмената југословенско – британских односа, чинио је основицу на којој је почивала активна југословенска политика и њено учешће у рату. Лишена њих, она је само могла претендовати на самостално деловање, тј. без утицаја на дата питања ипак као једна ратна влада, није се могла сматрати сувереном.

¹⁵⁶ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 302.

¹⁵⁷ *Isto*, 303.

¹⁵⁸ *Isto*, 303.

Британска страна није била задовољна избором југословенске Владе, по питању одабира личности која ће заступати њене интересе на Средњем истоку. Енглески посланик Џорџ Рендел саопштио је професору Јовановићу да би наименовање Ракића било „... доста незгодно, јер је Ракић био ађутант кнеза Павла и ухапшен је био 27.марта“.¹⁵⁹ Наиме, Коста Павловић у наставку објашњава како ова британска замерка не одговара истини: „Ракић је био раније краљев наставник. Краљ га је заволео, имао је у њега поверења и тражио је од кнеза Павла да га именује његовим ађутантом. Тако је и било. Међутим, 27.марта када се кнез Павле вратио у Београд, Краљ је послао Ракића на станицу да Кнеза у његово име сачека. Завереници, не знајући то, одвели су Ракића у Главни ђенералштаб где је цела ствар расветљена. Ето каква су енглеска обавештења.“¹⁶⁰ Мало је вероватно да су енглеска обавештења била оскудна, вероватније је да су била субјективно пројектована, будући да га је енглеска дипломатија због датих оптужби и „сразмерно нижег чина“ огласила „без икакве сумње неподесним“¹⁶¹ за извршење поверене му мисије. Пуковник Миодраг Ракић од свог приспећа из Лондона, 30. марта¹⁶² 1942. био је у сталном контакту са британским цивилним и војним властима, које су настојале да га убеди како би рехабилитација ђенерала Мирковића била плодотворна. Дошавши с јасним циљем, пуковник Ракић се није дао поколебати. „Ракић није имао ширих овлашћења, већ круто наређење да спроведе извршење указа и удаљи ђенерала Мирковића са друговима из Каира. Недостатак еластичности у овлашћењима пуковника Ракића у самом почетку је сврстао побуњенике против њега. Мирковићеви пријатељи су прогласили Ракића агентом браће Кнежевића и одбили да са њим разговарају.“¹⁶³ Поред чињенице садржане у претходно изнетом меморандуму југословенске Владе, да енглеске власти нису допустиле читање краљеве прокламације војсци, њихове структуре на Средњем истоку наставиле су Ракићу чинити тешкоће при раду. Ракићев телеграм Јовановићу од 27. IV 1942. илуструје право стање ствари, а оно се сводило на то да вође побуне још увек нису биле интерниране, и да су слободно прикупљале изјаве официра предвиђених за интернацију. И притом, пуковнику „Ракићу забрањено је да обиђе јединице авијације и да објасни право стање ствари заведеним официрима“.¹⁶⁴ У истом телеграму наглашава се да поједини официри, подофицири и редови који не желе да дају изјаве, напуштају своје јединице и јављају се пуковнику Ракићу у Каиро, или приступају војничком логору у Сидидису где је командовао капетан Гоговић (Трајко Ф. Гоговић тада формално вршилац дужности команданта гардијског батаљона).¹⁶⁵ Наводећи да је затражио од генерала Стоуна да што пре почне интернацију побуњеника, зарад сузбијања њиховог

¹⁵⁹ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 104.

¹⁶⁰ Исто, 104.

¹⁶¹ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 47.

¹⁶² К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 169.

¹⁶³ Н. Б. Плећаш, *нав.гело*, 89.

¹⁶⁴ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 50.

¹⁶⁵ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 16. januar 1942 god, Broj 4, 4.

притиска на неопредељено људство, напоменуо је: „Није ми одобрио да идем у Александрију, за што сам такође тражио одобрење. Мишљења сам да се са интернирањем одуговлачи у циљу да би Енглези, прикупивши што више људства за интернирање, потврдили оправданост њиховог досадашњег држања и пред нашу владу изашли евентуално са неким новим предлогом.“¹⁶⁶ Јовановић је ове телеграме пуковника Ракића проследио енглеском посланику при југословенској влади Џорџу Ренделу, како би га уверио да је на терену специјалном краљевом изасланику онемогућен рад, и како су за своје поступке побуњеници морали имати потпору британске војне власти. Дословно молећи га, да се што пре предузму мере и пензионисани официри који су на челу пуча интернирају у Кејптаун. Јовановић своје писмо Ренделу од 28. IV 1942. завршава речима: „Из непојмљивих разлога за Краљевску владу пуковнику Ракићу забрањен је обилазак заведених официра, док је ђенералу Мирковићу, пуковнику Поповићу, мајору Станојловићу и свима вођама пуча допуштено да са њима опште и да их држе не само у заблуди о стварном стању већ и под својим моралним притиском.“¹⁶⁷ Приликом сусрета Рендела и Јовановића, британски посланик инсистирао је на томе да се поново размотри могућност да се ђенералу Мирковићу допусти долазак у Лондон, не би ли се оправдао пред краљем лично, упозоравајући да би „свака даља пресија на присталице генерала Мирковића могла довести до крвопролића“.¹⁶⁸ Меморандуму југословенске Владе од 23. IV 1942. који сумира све спорне одреднице у односима двеју влада, поред наведених тешкоћа претходи и догађај који је извесно морао бити катализатор за непосредно и транспарентно обраћање британским властима. Наиме, генерал Стоун коначно је пристао да пуковнику Ракићу преда команду 21. априла 1942. године. Ђенерал Мирковић дан пре требао је отпутовати у Луксор „али су официри по ранијем договору, стигли пре њега на станицу и тобоже га спречили да отпутује“.¹⁶⁹ Да би наредног дана, предодређеног за примопредају Команде, одметнути официри у њој „запленили архиву и благајну“ при свом одласку, пружајући повод британским војним снагама да задрже команду у својој надлежности и не предају дужност пуковнику Ракићу до 7. маја.¹⁷⁰ Проматрајући иступање побуњене групе официра уочавамо својеврсни образац у њиховом деловању. Ђенерал Мирковић је и овом приликом, искористио исти маневар при опхођењу с Владом у Лондону. Правећи се да је прихватио своју судбину, симулирао је послушност и предавао дужност једног дана, да би наредног његове присталице у садејству са британским органима, преузеле команду из југословенских руку. Сценарио од 5. марта поновио се, с тим да су овога пута уз извршену заплону, побуњеници демолирали зграду Команде. „Ракић је дао фотографисати опустошено стање у коме је затекао просторије наше Команде. Ми смо протестовали код Енглеца, јер њихове војне власти, држећи нашу команду привремено у својим рукама, биле су

¹⁶⁶ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 50 - 51.

¹⁶⁷ *Isto*, 51.

¹⁶⁸ *Isto*, 51.

¹⁶⁹ Н. Б. Плећаш, *нав.гело*, 90.

¹⁷⁰ *Isto*, 90.

дужне да нам је предаду у исправном стању. После неког времена каса и архива биле су нам враћене, и то је било све.¹⁷¹ Чин преузимања команде 7. маја никако није означио ликвидацију побуне дела одметнутих јединица. Осим тог геста, који симболички јесте оличавао пренос власти, мало шта се променило у пракси. Може се рећи чак, да је побуна добила нови импулс, настављајући да се одиграва несмањеним интензитетом. Стање јединица стационараних на Средњем истоку, оних које су остале верне Влади, најбоље можемо сагледати кроз судбину батаљона краљеве гарде, о коме имамо највише сведочанстава савременика и који је био једина монолитна јединица која је остала верна својој заклетви. „Батаљон је био потпуно неспреман за борбу и његова употреба изазвала је револт“, констатује Павловић, приписујући потпуковнику Милану Просену заслуге за постојано држање батаљона током побуне.¹⁷² За вршиоца дужности команданта батаљона, по свему судећи, Просен је био постављен од енглеских војних власти приликом преузимања команде над њим, по свој прилици као једини доступни високи официр у том тренутку. То потврђује и његово званично наименовање на ту функцију од југословенске Владе 27. августа 1942. године, до када је он званично био „на расположењу“, а на тој функцији иако формално и без могућности да је врши, до краја августа налазио се артилериски капетан I класе Гоговић Ф. Трајко.¹⁷³ Једна од особености која је красила овај батаљон јесте да су у њему служила, поред Алексе Гавриловића, још два министарска сина. Ова околност утицала је у многоме на морал у самом батаљону, али и на чланове Владе и њихов однос према каирској побуни, у циљу решавања статуса овог батаљона. „Нинчић више није ни за какав посао. Сасвим је изгубљен и само мисли на Ђуру. Верујем да му је тешко, али није он једини у тој ситуацији. И Симовићев и Гавриловићев син такође су у Тобруку. Нинчић би хтео Ђуру да извуче... Ако овако потраје, југословенска влада ће уместо министра иностраних послова у Нинчићу имати само једног скрханог оца.“¹⁷⁴ Залог ове врсте дао је британским властима још један адут, помоћу ког су могли вршити притисак на Владу. Пре него што су извршили предају Команде пуковнику Ракићу, Енглези су предузели све неопходне предрадње како би се побуна наставила готово истим током. Интернација побуњених официра започела је 30. априла 1942. године. „Енглези су дозволили да побуњеници понесу са собом архиве, оружје, државни метеријал, и да чак разоружају авионе и понесу митраљезе са њих. Сви се људи одводе у исти логор да би била што већа гомила, иако је друкчије уговорено. У истом логору су и Илић, Мирковић, Поповић, Станојловић заједно са људством. Све је противно аранжману. Официри су одвезли у логор и аутомобиле. Све им је дозвољено. Интернирање је завршено 6. маја. Свега је интернирано 102 официра (8 пензионисаних), 146 подофицира, 45 каплара и редова и 8 чиновника. Свега 291.“¹⁷⁵ Овај број обухвата безмало читаво ваздухопловство. Ако имамо пред собом овако

¹⁷¹ Слободан Јовановић у емиграцији, нав.гело, 165.

¹⁷² К. Ст. Павловић, нав.гело, 169.

¹⁷³ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 24. novembra 1942 god, Broj 10, 14.

¹⁷⁴ К. Ст. Павловић, нав.гело, 102.

¹⁷⁵ Исто, 172.

срачунате и изведене потезе британских органа, можемо закључити да се након завршетка процеса интернације 6. маја, предајом Команде пуковнику Ракићу наредног дана, ништа суштински није изменило. Побуњени кадрови налазили су се и даље ван контроле југословенске политике, док су лојални били измештени, такође ван утицаја југословенске стране. Према томе, чин предавања Команде у дипломатији могао се тумачити као знак добре воље, док у стварности није значио ништа. Настојање британске стране да „Каирска афера“ добије политичко обележје и надрасте случај војне непокорности, у надолazeћим месецима долазило је до пуног изражаја. Преговори су се преместили потпуно у сферу политике, а војни аспект је постао само њен извршни елемент. Учешће у преговорима ове врсте, поред председника Владе и заступника министра војног Слободана Јовановића, узео је и др Милан Гавриловић, министар правде, и као један од главних актера у њима, активно се залагао да се стање настало у југословенским снагама реши на најповољнији могући начин. Долази до изражаја Гавриловићева веза са сер Стафордом Крипсом, предводником Доњег дома, који је самим тим „био врло велика личност у Влади“¹⁷⁶ и својим утицајем могао знатно допринети повољном решењу овог проблема. Прва забелешка о разговору њих двојице по питању војне побуне датира 17. јуна 1942. године. Она језгровито излаже стање настало војном побуном. Обавештење иако концизно, лаконски начињено предочава низ фактора везаних за побуну и казује нам доста. На првом месту, да је југословенска администрација изморена под теретом датог стања, све непосредније осећала његове последице које су се множиле; да након шестомесечних напора да се ликвидира нелегално стање, не долази до промене става на британској страни, већ да се наставља деловање у истом смеру, као од првог дана побуне. Гавриловић као пример опструкције британских власти наводи њихово одбијање да се вође побуне интернирају у Лагос. Затим, потенцира да су кадрови британских структура на Средњем истоку вође побуне „пустили да иду и у Александрију да буне и наше морнаре. Издају им плату, и упркос наше наредбе банци да не исплаћује“.¹⁷⁷ Из предоченог видимо, да је и стање у морнарици било ненаклоњено емигрантској Влади, осим наведеног примера побуњене посаде подморнице „Небојша“, нисмо имали увид савременика у стање поморских снага током побуне. Белешка садржи и једно од ретких сведочанстава, које се тиче држања краља Петра II у току читаве афере, а оно једноставно гласи да је краљ био – очајан. Констатација ове врсте може објаснити зашто и поред његове велике активности у овом питању (упућивање оштрог прогласа трупама и обраћања британском суверену) он прећуткује „Каирску аферу“ у својим сећањима. Вероватно је да је она оставила јако болан утисак на њега, и да је с тога он врло нерадо сведочио о њој. Слободан Јовановић као да даје за право овом становишту, када по питању краљевог држања бележи: „Што се тиче Краља, он је био клонуо духом само једанпут, али тај наступ клонулости минуо је брзо. Краљица Марија ми је говорила да је Краљ, када се једном на нешто одлучи, врло постојан – и то се

¹⁷⁶ Слободан Јовановић у емиграцији, нав.гелло, 165.

¹⁷⁷ Милан Гавриловић, Лондонски дневник, Београд 2013, 54.

овога пута показало тачно.¹⁷⁸ Наредни битни сегмент белешке Милана Гавриловића од 17. јуна односи се на положај тренутне југословенске Владе. „Куда све води? Хоћете ли оставку владе? С киме ћете нову? И зашто овај напад на нас на целој линији? У Каиру сте противу нас. Овде сте усвојили захтеве Хрвата. И ево неколико дана се бори наш Председник владе с г. Ренделом који му је од стране г. Идна поднео извесне предлоге.“¹⁷⁹ О притиску на свим фронтима, Крипс се није изјаснио, али је по питању побуне рекао да енглеска страна жели „да се најодлучније учини крај тој ствари“ и да је послала „строге инструкције у Каиро“.¹⁸⁰ Чињеница да је питање побуне разрешено тек четири месеца касније, говори о одлучности британској фактора, али не у најављеном смеру. Дигресија ове врсте служила је као увертира за приказ политизације чисто војног питања, као и за детерминацију положаја у ком су се нашли експоненти југословенске државне власти, бивајући у дефанзиви на свим кључним упориштима своје политичке агенде.

Потез који је Влада у Лондону предузела, или боље рећи спровела на предлог свог Војног кабинета, 10. јуна 1942. године. означава последњи војнички одговор Владе на дешавања у Каиру. Наиме, Влада се ослободила фактора који је чинио њен положај тежим, изместивши га ван домаћаја британског непосредног утицаја, поправљајући своју позицију у преговорима. Влада је решила: „Да се од досадашњег Штаба Нашег Министра војске, морнарице и ваздухопловства у окупираној Отаџбини образује Штаб Врховне Команде југословенске војске са свима правима и дужностима по Уредби о формацији војске и морнарице у мобилно и ратно доба, а да се: досадашња Врховна команда у Каиру укине и образује Команда југословенских трупа на Блиском истоку.“¹⁸¹ Одлуком која се води под истим датумом за Начелика Штаба Врховне команде именован је дивизијски ђенерал Михаиловић М. Драгољуб, министар војске, морнарице и ваздухопловства, а истовремено разрешен дужности ђенералштабни потпуковник Лозић Н. Миодраг и стављен на расположење. Да би Указом од 15. јуна за Команданта југословенских трупа на Блиском истоку, поред своје редовне дужности (првог ађутанта краља) био и формално одређен пуковник Ракић К. Миодраг, за његовог помоћника Лозић Н. Миодраг, за начелника Оперативног одељења Балетић Ј. Лука, а на место начелника Обавештајног одељења одређен мајор Глигоријевић Д. Милован.¹⁸² Осим што је формално озваничила постојеће стање по питању кадровских решења, овим актима Влада је прибегла из два разлога: Први, најважнији јесте био онемогућавање британских власти да је лише прерогатива суверености, тиме што ће и даље узурпирати њене врховне установе. Други јесте тај, што је следећи динамику ратне стварности желела да пред Савезницима искаже свој допринос у рату, везујући се још непосредније за ђенерала Михаиловића, начинивши његов отпор упориштем своје ратне политике, притом прихватајући да су потенцијали снага на Блиском и

¹⁷⁸ Слободан Јовановић у емијацији, нав.гело, 167.

¹⁷⁹ М. Гавриловић, нав.гело, 54.

¹⁸⁰ Исто, 55.

¹⁸¹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 18. јуна 1942 год, Број 7, 8.

¹⁸² Исто, 8.

Средњем истоку, услед развоја ситуације унутар њихових редова, остали више него скромних капацитета и да ће у том рату, иако намењени за велике ствари, они играти другоразредну улогу. Утисак дипломате Косте Ст. Павловића изражен у белешци од 14. марта 1942. дакле убрзо након преузимања Врховне команде од британских војних власти, у многоме може навестити колико је овај удар био значајан за и онако крајње сведену независност, једне емигрантске структуре. „Овим, у ствари Југославија престаје да постоји као држава. Она више нема територије, нема војске и једна страна сила својим ауторитетом спречава извршавање Краљевих указа. Форму још донекле спасава Дража Михаиловић са територијом коју држи и војском којом командује...“.¹⁸³ Оваква аргументација заиста нам олакшава разумевање владиних одлука од 10. и 15. јуна 1942. године. Премда, се мора нагласити да је оперативни подстрекач и реализатор овог маневра био шеф владиног Војног кабинета, мајор Живан Кнежевић. Иако је у службеној белешци професора Јовановића назначено да је приликом његовог реферисања монарху 8. јуна „Њ. В. Краљ изволео наредити да се изврши преношење Врховне команде у окупирану Отаџбину и за Начелника Штаба наименује дивизијски ђенерал Михаиловић, а да се досадања Врховна команда у Каиру претвори у Команду југословенских трупа на Блиском истоку“.¹⁸⁴ Ова идеја сигурно је потицала од мајора Кнежевића, будући да је оперативно разрадио и образложио у свом исцрпном реферату који је предао Слободану Јовановићу, истог дана када је краљ издао наведено наређење, тј. 8. јуна. Мајор Кнежевић поред елаборирања квалификација и стања снага у Отаџбини, резимира: „Садашња наша Врховна команда у Каиру потчињена је у најбуквалнијем смислу енглеској команди на Блиском истоку. Последњи догађаји у Каиру и насилна смена наше Врховне команде 5. марта ове године показали су сву незгоду да се једна тако висока институција као што је Штаб Врховног Команданта Њ. В. Краља налази под командом Штаба не енглеске Врховне команде већ Штаба на једном од многобројних војишта Британске Империје. Образовањем Врховне команде од Штаба ђенерала Михаиловића избегле би се све незгодне последице потчињавања овог Штаба ма коме савезничком Штабу.“¹⁸⁵

Овим наводима и подразумеваним мерама закључена је војна делатност управљена к решавању датог стања на Средњем и Блиском истоку. Уследиће трвење и преговори искључиво у политичком домену, који ће војску имати само за свој извршни елемент. Политичка димензија спорних одредница југословенско – британских односа у себи ће носити решење овог питања. Будући нераскидиво срасли, сегменти активне југословенске политике свеукупно, представљаће предмет општења с британском владом.

¹⁸³ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 102.

¹⁸⁴ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 54 - 55.

¹⁸⁵ *Isto*, 55.

Наредна етапа у преговорима две стране, подразумева посету краља Петра II Карађорђевића Сједињеним Америчким Државама. Сходно томе, краљ је 18. јуна донео решење (на препоруку политичара) да га у одсуству заступа Министарски савет, на основу члана 40. Устава.¹⁸⁶ Један од пропратних циљева посете био је, како је то изјавио министар иностраних послова Нинчић, тај што је желео да подигне „углед Краљев који су Енглези унизили каирском афером“.¹⁸⁷ То што је британску дипломатију у последњем моменту обавестио о договореној посети краља Петра САД – у, узимано му је за грех и учинило да се списак његових огрешења о енглеског покровитеља знатно прошири и накнадно тумачи као један од разлога за одсуство подршке и добре воље енглеске политике према југословенској Влади. Приликом разговора са Слободаном Јовановићем о актуелним дешавањима 1. јула 1942. Милан Гавриловић приметио је да „Каирска афера“ није узрокована нерасположењем енглеске владе према Момчилу Нинчићу и Србима уопште, али да је због Нинчића „она погоршана до ове мере“.¹⁸⁸ Приликом посете Вашингтону, у току разговора краља Петра, Черчила и Рузвелта, министар спољних послова, искористио је тренутак и покренуо питање „Каирске афере“. Сер Винстон Черчил, брзо је реаговао прекинувши излагање министра Нинчића речима: „Па шта хоћете? На оној су страни сви команданти. Који су бунтовници? Да ли команданти који неће да слушају млађе, или млађи који неће да слушају команданте?“ – ако је овако јасно профилисан став, без задршке изразио други највиши представник енглеске политике, у присуству председника САД, онда је без сумње он имао бити доследно спровођен у наступајућем периоду.¹⁸⁹ У том тренутку на Средњем истоку, судбина батаљона дошла је у питање. „Синоћ је објављен пад Тобрука, Бир-ел-Гобија и Бардије. Ово је страشان удар за Савезнике. Египат је сада угрожен; изгледа ми да ће Ромел решити нашу каирску аферу...“.¹⁹⁰ При стационарању батаљона у борбеној зони може се наслутити само задња намера, да се искористе околности и југословенска Влада лиши оданих трупа, без који се није могла одржати. Хронолошки паралелно с овим збивањима, одигравало се закулисно интригирање побуњених кадрова на Средњем и Блиском истоку, које је достигло неслућене размере и попримило облик најнижих сплеткарења, остављајући утисак да пучистима ниједна метода није страна, када се радило о испуњавању сопствених интереса. Шифровани телеграм послат из Цариграда 24. јуна од потпуковника М. Банковића, указао је да је у званичном новинском гласилу окупиране Србије *Новом Времену* у броју 3, од 18. јуна изашао чланак о писму ђенерала Симовића упућеном Слободану Јовановићу 25. фебруара, под насловом „Свађа у кругу југословенске емигрантске владе“. После ког је уследио још један чланак 20. јуна, са истом тематиком. Југословенски војни представник у Цариграду М. Банковић је упитао надређене у Каиру: „Ако овакво писмо заиста постоји, како је оверена копија дошла у руке непозваних? Знам поуздано да и

¹⁸⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 8. avgusta 1942 god, Broj 8, 16.

¹⁸⁷ М. Гавриловић, *нав.гело*, 64.

¹⁸⁸ Исто, 70.

¹⁸⁹ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 146.

¹⁹⁰ Исто, 135.

Жикина¹⁹¹ писма, упућивана друговима у Каиро, иду из руке у руку и служе незадовољним за пропаганду против свију нас.“¹⁹² Једини који је могао побуњеницима омогућити увид у комуникацију јесте британски фактор, као непосредни господар на одређеној ратној територији. Истовремено при оваквој пристрасности у поступању према легитимној Влади у Лондону, уочавамо бесперспективну позицију у коју је она запала. Слободан Јовановић је 16. јула после разговора са Ренделом известио Гавриловића о тешкоћама и закључцима преговора. Јовановић је у разговору скренуо пажњу Ренделу да након енглеског покушаја да се формира нова југословенска војска под командом ђенерала Мирковића у стварности, а „титудларно“ под командом пуковника Ракића, југословенска влада „мора да узме у претрес свој однос према влади Велике Британије“. ¹⁹³ Јер је, по Јовановићевим речима, побуна не само још увек актуелна „већ узима све оштрије облике“. И током разговора од 16. јула, афера се није третираола изоловано од других одредница активне ратне политике, већ је упорно третирана у ширем контексту, нераскидиво скопчана с хрватским питањем (питањем признавања бановине хрватске) и питањем самосталне везе југословенске Владе са ђенералом Михаиловићем. У колико је тегабан положај ова комбинација смештала тадашњу владу, али и професора Јовановића лично, сведочи опаска коју је изустео: „Остаје, или моја оставка, или да влада пређе у Америку!“¹⁹⁴

Следеће спорно питање које се тичало „Каирске афере“ јесте уређивање статуса побуњених официра и правног модела њиховог евентуалног ступања из интернације, у енглеску војску. Председник владе и заступник министра војске, изјаснио се позитивно по питању ступања пензионисаних официра у енглеску оружану силу, али тек по пристанку своје владе. Категорички је међутим одбио могућности да се то примени и на оне „који нису ни пензионисани ни кажњени, јер су они обавезни да служе у нашој војсци“.¹⁹⁵ Осим овог питања у догледну будућност протезаће се и питање везе пучиста са људима у окупираном Београду, која је постала такође предмет пажње југословена у Лондону, решених да се њеним постојањем послуже себи у корист и обележе британске штићенике код А. Идна као германофиле. Писмо које је од енглеза „ухваћено“, било је упућено Милану Аћимовићу (шефу комесарске управе у окупираној Србији и доцније министру унутрашњих послова у влади Милана Недића) од ђенерала Боривоја Мирковића, што је професор Јовановић искористио у разговору са британским послаником 22. јула 1942. као изговор да му призна да су га у Београду ђенерали Мирковић и Симовић „врбовали за један фашистички режим“. Притом, апелујући на министра Гавриловића, Слободан Јовановић је желео да се интензивира уплив на сер Стафорда Крипса, писмено и усмено. Желећи да Антонију Идну, британском министру иностраних дела, што убедљивије прикажу блискост побуњеника и квислинга, Јовановић и Гавриловић ослонили су се на шефа владиног Војног кабинета

¹⁹¹ Ради се о шефу Војног кабинета владе Слободана Јовановића, мајору Живану Кнежевићу.

¹⁹² *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 319.

¹⁹³ М. Гавриловић, *нав.гело*, 83.

¹⁹⁴ Исто, 83.

¹⁹⁵ Исто, 85.

мајора Кнежевића да подробније истражи и реферише о односима две групе, који датирају још из земље, о тзв. вези „Недић – Масаловић – Љотић – Поповић – Мајсторовић“. ¹⁹⁶ Првог августа Гавриловић је у свом дневнику забележио да је пуковник Миодраг Ракић известио владу како му енглеске власти нису желеле дати писмо ђенерала Мирковића ђенералу Недићу, под изговором да је оно уништено током евакуације Каира. Као и то, да је ђенерал Мирковић прихватио услове постављене да приступи оружаној сили Велике Британије, те да су и други побуњени официри приморавани да дају своју сагласност по том питању. Неколицина официра одбила је и јавила се пуковнику Ракићу. Овим наводима следи карактеристичан закључак М. Гавриловића: „Невероватне ствари! Енглези као да не мисле на будуће односе с нама!“¹⁹⁷ Судаћи по понашању апарата Велике Британије, њена влада није ни намеравала имати односе са југословенима, тј. не са тренутном владом, јер је рачунала на њену оставку. „Испрва држала је да ће се наша Влада пред првим знацима војнога бунта срушити као кућа од карата – а кад се то није десило, енглеска дипломатија гледала је да према нашој Влади одржи коректан став, а да јој опет зато не позајми много од своје снаге и ауторитета.“¹⁹⁸ Месец август, такође је протекао у знаку британске подршке одметнутим завереницима, будући да су они почели поред свих постојећих привилегија, у интернацији издавати свој „шапирографиран лист“ под називом *Весник Слободе*. О садржини овог гласила Коста Павловић записао је: „Углавном величају Бору Мирковића, о Симовићу не говоре, износе прљав веш емиграције и страховито нападају браћу Кнежевић.“¹⁹⁹ Не би ли се решила, за југословенску Владу несносна афера, у оптицај у августу поново долази предлог, сугерисан од енглеских власти одмах по њеном издијању, а то је – да једна мешовита политичка мисија, састављена од енглеског посланика Џорџа Рендела и Милана Гавриловића, оде на Средњи исток и учини крај побуни. Међутим, Милан Гавриловић, као и на почетку није био склон оваквом решењу, будући да енглеска влада није хтела пружити гаранције да ће она „свим својим ауторитетом подупрети код својих војних власти у Каиру предлоге ове нове мисије“.²⁰⁰ Рачунајући да ће, ако она буде остављена на цедилу, положај Владе у Лондону постати још уздрманији, не упушта се у предложени подухват. Нелагодност за путовање на Средњи исток изазивала је и помисао да би се то могло довести у везу са његовим сином, који је служио у батаљону краљеве гарде. Момчило Нинчић, инсистирао је да он крене заједно са мисијом, не би ли батаљон у коме је служио његов син Ђуро Нинчић, спасао неизвесне судбине. Гавриловић је са своје стране изричито одбијао сваку помисао о евакуисању свога сина из војне јединице којој је припадао. Одбио је да Алекса буде издвојен из батаљона и заједно с сином Момчила Нинчића, ради корисније употребе буде послат у Америку. „Нинчић се опет враћа на старо. Не води се рачуна колико би то страховито утицало на

¹⁹⁶ Исто, 85 – 87.

¹⁹⁷ Исто, 89.

¹⁹⁸ *Слободан Јовановић у емиграцији, нав.гело, 167.*

¹⁹⁹ К. Ст. Павловић, *нав.гело, 143.*

²⁰⁰ *Слободан Јовановић у емиграцији, нав.гело, 165.*

морал оног нашег јединог батаљона да два једина министарска сина у војсци буду сада извучени из војске...“.²⁰¹ Питање везе пучиста са војним лицима у саставу квислиншке апаратуре у поробљеној Отаџбини, захваљујући непредусретљивости енглеских органа, није доживело свој епилог. Централно место у преговорима узима питање формуле по којој би се интернирани побуњеници могли сврстати у састав британске оружане силе. Модел који би био основа за примање одметнутих официра у оквир савезничких војних формација, постао је предмет дискусије током августа и септембра текуће године. Као правници, Слободан Јовановић и Милан Гавриловић, остали су најпозванији да установе и разраде правни модел, на основу кога ће бити могућ трансфер у јединице једне савезничке, али ипак стране армије. Петог августа при разговору о „Каирској афери“ група политичара (Трифуновић, Марковић, Грол и Гавриловић) сложила се са становиштем председника владе, које се огледало у ставу да за приступ својих војника у страну војску, влада не треба да да свој пристанак. Рачунајући да ће их британска страна без владиног пристанка нерадо примити у своје војне редове, будући да би ступањем у војску једне стране силе, без пристанка своје владе изгубили држављанство. Ако би пак, упркос томе били примљени, окупљени су сматрали да је боље да за то немају пристанак југословенске владе, који би у ствари, значио „капитулацију“. Слободан Јовановић тражио је од енглеског посланика, да се одметници у војску примају индивидуално, тј. да не чине никакву засебну југословенску јединицу, и да приликом њихове даље службе, не буду коришћени у операцијама у Југославији. Јовановић је захтевао да се на тим основама начини и потпише *протокол*.²⁰² Последица оваквог неформалног, усменог договора с британским послаником, јесте та да су енглеске структуре могле тумачити овај неформални договор као знак одобравања југословенске стране, као прећутну сагласност да се примање њених обвезника у оквиру војске једне стране силе, има сматрати свршеним чином. Писмо Антонија Идна од осмог августа 1942. године, упућено Јовановићу као одговор на телеграме ђенерала Михаиловића које му је председник југословенске владе проследио, сасвим потврђује статус британског становишта по питању интернираних југословенских бораца. На тражење ђенерала Михаиловића да буде упућен у стање југословенских снага ван Отаџбине, А. Идн одговорио је његовом заступнику у иностранству између осталог: „Сада када је британска војска већ апсорбовала југословенске дисидентске елементе, ми не желимо да инсистирамо да то питање не помињете у својим телеграмима генералу Михаиловићу.“²⁰³ Британски посланик на југословенском двору, изговарао се да није добро разумео Јовановића, да је схватио њихов наведени разговор као одобравање. У ствари, назначено писмо Антонија Идна, представља британско гледиште испољено у складу са њиховом стратегијом, без осврта на жеље југословенске владе. Дванаестог августа Џорџ Рендел, изјавио је Јовановићу да је крајње „неугодно“ то што ће сви они који буду прешли у британску војску без пристанка југословенске владе, изгубити

²⁰¹ М. Гавриловић, *нав.гело*, 91 – 92.

²⁰² М. Гавриловић, *нав.гело*, 95.

²⁰³ Исто, 97.

држављанство.²⁰⁴ „Каирска афера“ наставила да се одвија истом динамиком и почетком септембра, када је већ, чини се почела оптерећивати и британску страну. Деветог септембра, при састанку Гавриловића и овога пута, нешто потиштеног Рендела, опет се промаљао предлог о њиховој заједничкој посети Каиру, што наводи на помисао да су преговори дошли у ћорсокак, чим су се овакве солуције морале поново потезати.²⁰⁵ Петнаестог септембра, дошло је до конференције министра правде Милана Гавриловића, председника владе и заступника министра војске, морнарице и ваздухопловства Слободана Јовановића и др Теодора Ђурђевића, писара Краљевске амбасаде у Лондону, који је требао саставити записник, са амбасадором Ренделом, саветником британске амбасаде при југословенској влади у Лондону Гринвејем, и још два енглеска експерта, сер Вилијама Малкина (Првог правног саветника Форин Офиса), Мајкла Роуза, секретара у Форин Офису, кога је на крају седнице заменио Коверлеи Прајс, такође секретар у Форин Офису; приликом које је главно залагање британских представника било усмерено ка добијању пристанка краљевске југословенске владе за прелазак непензионисаних официра у британску оружану силу, будући да су енглески експерти сматрали да пензионисаним официрима та сагласност није потребна. Ово чисто правно питање, расветлио је Милан Гавриловић, изричито подвлачећи да је и за њих неопходан пристанак владе, да иако нису ограничени војним законом, долазе под удар општег грађанског законика, и не губе држављанство самим ступањем у страну војску већ се преко *Службених новина* два пута позивају да се врате, а тек након тога губе држављанство.²⁰⁶ Амбасадор Рендел питао се, да ли је могуће да се добије сагласност владе да они који су „непомирљиви“ ступе у енглеску војску? Образлажући: „Можда би било сувише тешко казнити их губитком држављанства и оставити их без народности за то што су ступили у савезничку војску у једном моменту који је са војне тачке гледишта био тежак.“²⁰⁷ Председник југословенске владе, напоменуо је да је то питање које се тиче 246 људи, а на опаску Џорџа Рендела да би се многи од њих могли вратити, одговорио да би такво опхођење према њима било „рђав пример за друге“. Југословенски представници такође су се питали да ли ће и овога пута бити воље британских војних власти на Средњем истоку да спроведу оно што две дипломатије договоре, као и то, шта ће бити предузето по питању личности ђенерала Мирковића. Одговорено им је да има „индикација“ да војне власти сада прихвате договор склопљен у Лондону, док је по питању судбине ђенерала Мирковића саопштено: „Можда би се Мирковић, могао одвојити од осталих и послати на службу у неку другу савезничку јединицу ван Египта. После тога сигурно би се многи вратили у југословенске јединице. Оних који би остали био би за цело мали број.“²⁰⁸ Затим је, министар правде Гавриловић надугачко образлагао реперкусије које су произашле из војне побуне, скрећући пажњу на то да би дотична војна лица могла бити кажњена од

²⁰⁴ Исто, 98.

²⁰⁵ Исто, 113.

²⁰⁶ Исто, 116.

²⁰⁷ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 394

²⁰⁸ Исто, 394.

Парламента при повратку у земљу, тј. да једна влада не може испунити захтеве, који би у ствари значили – награђивање побуне. Због лошег примера другима и будућих последица у земљи, сугерисао је британским представницима да би својим поступцима морали одагнати од себе сумњу за покровитељство над побуњеницима, напомињући да се непријатељска пропаганда одавно служи тим аргументом (Недићева штампа у Београду). Захваљујући делатностима ђенерала Мирковића, створена је представа међу побуњеницима „да ће их Велика Британија заштитити пред њиховом Владом и законима њихове земље сада, а за цело и после рата“.²⁰⁹ Британски амбасадор наводио је да се до месеца септембра доста изменила ситуација, говорећи да би могло да се поступи строжије да је месец фебруар у току. На примедбу Гавриловића да су британске власти штитиле побуњенике, добијен је циничан одговор: „То је можда у неку руку тачно, но само до месеца августа. Сада то више неће моћи да се каже, нарочито, ако ђенерал Мирковић буде послат ван Каира.“²¹⁰ Даљи ток конференције карактерисала је препирка по питању закона (да је Закон о устројству војске и морнарице већ прекршен примањем у стану војску без пристанка владе) и даљег британског потенцирања добре воље југословенских представника, којима су алудирали да постоје „анти – датирана акта“, настојећи да их убеди како је слаба вероватноћа да побуна одјекне по повратку у земљу и добије судски епилог након рата. Најзад, закључак конференције може се свести на реченицу министра правде Британцима: „Коловође одвојити, а остале пустити да дођу у контакт са нашим људима.“²¹¹

Упоредо с активностима на дипломатско – политичком плану, влада је саобразно њима вршила иступања у својим војним делатностима, не би ли их довела у сагласје са преговорима и поставила на сигурне основе своје потенцијале на Блиском и Средњем истоку, како би они у тренутку договора могли без потреса преузети команду над поново обједињеним снагама. Дарујући нову заставу првом батаљону краљеве гарде 17. јуна 1942. године, по свему судећи Влада је желела нагласити његову легитимну позицију и ободрити његове припаднике у тада, још увек неизвесној ситуацији, дајући им морални подстрек да очувају своје постојано држање.²¹² Кадровска решења која су уследила 27. августа, имала су за циљ да довођење углавном лојалних или неутралних војних лица на позиције, на којима су до тада били кадрови који су се својим залагањима прилично замерили једној од супротстављених страна, или пак британском фактору. На место начелника штаба Команде југословенских трупа на Блиском истоку постављен је ђенералштабни пуковник Жупанчић С. Звонимир, за начелника материјалног одељења Команде пешадијски мајор Јаваничић Р. Славољуб, за Команданта првог Гардијског батаљона ђенералштабни потпуковник Просен И. Милан, за Команданта састава југословенских поморских снага капетан корвете

²⁰⁹ Isto, 395.

²¹⁰ Isto, 395.

²¹¹ Isto, 396.

²¹² Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, 8 avgusta 1942 god, Broj 8, 16.

Саксида Ф. Јосип.²¹³ Следствено томе уследила су и пензионисања одређених официра, 17. октобра, оних који су дубоко загазили у побуну.²¹⁴ Чиме је окончан припремни процес за преузимање војне власти од стране Владе у Лондону и остао само да се закључи споразум високих инстанци. Он је закључен 19. X 1942. има 8 чланова, потписан је и печатиран од стране Слободана Јовановића и Џорџа Вилијама Рендела и састављен је у форми Протокола. Дан потписивања Протокола узима се као датум ликвидације „Каирске афере“, он садржи прецизне одредбе односно будућег статуса побуњених официра. У политичком смислу, Протокол иде у корист Влади Краљевине Југославије будући да моментално сређује стање на терену, тј. чињенице да су британске власти услишиле захтеве југословена по питању вођа побуне, и обавезале се да их дислоцирају с датог простора и онемогуће сваки додир између њих и југословенских снага у будућности. Међутим, по питању губљења држављанства влада је морала попустити и дозволити да побуњеници који су ступили у јединице једне стране силе, не изгубе своју „народност“. Први члан споразума децидно наводи да „... Влада Уједињеног Краљевства преузима на себе да уради моментално уклањање из Египта Ђенерала Боривоја Мирковића, његовог брата Драгомира Мирковића, Пуковника Жарка Поповића, Потпуковника Милоја Динића, и Мајора Бошка Станојловића, који су пензионисани и ставили се на расположење Британских Војних Власти“. ²¹⁵ У наставку обавезујући се: „Ови официри биће упослени у Британским Снагама на оним војним или другим дужностима за које су најспособнији. Све док су у Британским Снагама они неће бити упослени на Средњем Истоку, на Балкану нити ма у којој зони где служе Краљевске Југословенске Снаге, ни на икаквој дужности у вези са кампањом у Југославији, нити ће им бити дозвољено да у ту земљу оду нити да успоставе никакве везе са овом.“²¹⁶ Члан два надовезује се одредбом да након што официри пописани у члану 1 напусте Египат, остали, на основу дискусија вођених у Египту и Лондону, привремено сврстани у 244 Привремени Батаљон, имати прилику да ступе поново у Краљевске Југословенске Снаге. У члану три, назначено је да се члан 2, не односи на девет официра „за које Југословенска Влада сматра да су криви за поједина насилна дела учињена против Југословенских Снага у времену од 12 Јануара и 9 Јула 42.“²¹⁷ Одриче се могућност њиховог поновног примања у југословенске снаге. Ту се ради о официрима пензионисаним 17. октобра, што је потез који би се могао тумачити потребом да се створи законска основа, помоћу које би били примљени у састав британских снага. Члан четири обзнањује да сви припадници 244 Привременог Батаљона који изразе жељу да поново ступе у састав Југословенских Снага, морају поднети писмене изјаве у року од шест дана од пријема текста који је анекс датог Протокола. После чега ће бити „поново абсорбовани у Краљевске Југословенске Снаге“. Чланом четири Југословенска Влада се обавезује да неће кажњавати и прогањати

²¹³ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 24 novembra 1942, Broj 10, 14.

²¹⁴ *Isto*, 15.

²¹⁵ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 - 1943*, 429.

²¹⁶ *Isto*, 429.

²¹⁷ *Isto*, 430.

официре, подофицире и редове за дела учињена до поновног пријема у своје снаге. Питање потврде унапређења остварених у протеклом периоду, оставља се као „дискреционо право“ Југословенске Владе.

Кључни пети члан, прописује да би они официри, подофицири и редови, који би одлучили да своју службу наставе у Британским Снагама, имали такође предати своје писмене изјаве у року од шест дана, те да Југословенска Влада тим чланом даје „формалну сагласност“ да они који тако одлуче, ступе у редове Британских Снага. Члан 45 Југословенског Војног Закона „неће бити примењен“. Према томе, овако опредељени „они ће задржати своје Југословенско држављанство и остају слободни да се врате у Југославију после рата, пошто буду отпуштени из Британске Војне службе“.²¹⁸ У члану шест је изражена усрдна молба, прихваћена с југословенске стране, да уколико неко од побуњених официра у ослобођеној Отаџбини, буде стављен под цивилни или војни суд за своја дела, Југословенска Влада има у виду његов допринос и држање у току службе општој Савезничкој ствари. Седмим чланом даје се на знање да сви официри, подофицири и војници који ступе у Британске Снаге бити „растурени у разне Британске јединице“, бити у обавези да носе британску униформу, ако не знају – науче енглески језик и служе под истим условима као ма који други члан Британских Снага. Они такође неће смети да буду употребљени „... у вези са кампањом у Југославији...“.²¹⁹ Коначно, члан осам наговештава потписивање војног споразума, који би одговарао споразумима које Влада Уједињеног Краљевства има са осталим Савезничим Владама, у сврху „регулисања употребе Југословенских Војних, Поморских и Ваздухопловних Снага за време рата“. Овим актом, побуна дела југословенских јединица на Средњем и Блиском истоку, под називом „Каирска афера“, скинута је са дневно – политичке агенде југословенске Владе, бивајући овим споразумом политички и правно елиминисана.

Осим пет официра, предводника побуне, који су по члану један Протокола имали бити уклоњени из Египта и шест официра пензионисаних 17. октобра, по свему судећи незнатни број припадника краљевске војске следио их је на путу у британску армију, премда се о томе не може поуздано писати без података садржаних у документима Војног кабинета емигрантске владе. Из сећања савременика можемо закључити: „Највећа жртва каирске побуне били су ваздухопловни официри. Они за себе нису ништа тражили; стајали су верно уз своје претпостављене старешине и наивно веровали у њихове намере. Сви су они били одлични официри и испитани родољуби. После ликвидације каирске побуне, они су се повратили у наше ваздухопловство. Многи од њих су погинули у ваздушним борбама над Грчком и Италијом.“²²⁰

Закључак

²¹⁸ Isto, 430.

²¹⁹ Isto, 431.

²²⁰ Н.Б. Плећаш, *нав. дело*, 90 – 91.

Доласком југословенских снага на тло британског ратног простора, почиње њихова војничка и изгнаничка епопеја. Још првих дана емиграције, боравећи у својим смештајним јединицама, припадници југословенског политичког и војног државног апарата, осетили су последице догађаја од којих су побегли. Подстакнути третманом домаћина, наслућивали су да њихово опхођење одликује нешто што личи на крајњу подозривост. У манастиру Тантури, на пола пута између Витлејема и Јерусалима, била је смештена емигрантска влада Краљевине Југославије. Манастир малтешког реда, био је унутар зидина. „На капији стоји енглески војник са пушком. После легитимисања, дозвољава ми да уђем...“²²¹, бележи Коста Павловић. Овакав поступак даје се оправдати старањем о безбедности једне савезничке владе, али из бележака савременика, као да провејава нелагодност када се ради о њиховој слободи кретања и физичкој условљености деловања при боравку на територији под британском влашћу. Краљ Петар Други Карађорђевић, чак и као владар није био ослобођен оваквог осећаја: „Ускоро сам одлучио да морамо да побегнемо из ове врсте концентрационог логора у коме смо се нашли. Ја сам био у Јерусалиму, док је влада била у манастиру у Тантури, ван града. Било је мало стварног контакта између нас, и влада је могла мало да учини у вези са недавним догађајима.“²²² Поред испољеног неповерења према цивилима, које се одразило и на владара, изразитије и нескривено неповерење испољено је према припадницима војних јединица, приспелих на тло британског ратног простора. Разоружавање и размештање припадника војске, није допринело њиховом смирењу, већ се надовезало на њихов утисак понет из Отаџбине. Под теретом страшног пораза у једном неславном и краткотрајном рату, изгнани из своје земље, морали су се суочити са њима нејасним и непознатим околностима у којима су се обрели. Летаргија, произашла из претрпљеног војног пораза и распада државе, нарасла је упијајући новодошле тешкоће, које су се могле бити илустроване држањем њиховог савезника, под чијим су се покровитељством нашли, у кога су се уздали, а од кога су били третирани као подређени, другоразредни фактор, игром случаја под њиховом ингеренцијом. Из овог става произилазило је пасивно битисање на маргини светских збивања, у окружењу које је својим преференцијама, утицало на опадање борбеног духа и војничке дисциплине. Најзад, и саме југословенске структуре, са собом су у изгнанство понеле читав баласт односа, као наслеђе које ће их прогонити и послужити као материјал за изградњу британске политике према њима. При преласку владе у Лондон 21. јуна 1941. године ²²³, услед развоја околности, настаје парадоксална ситуација где се увиђа подршка југословенском војном врху од британских органа, док се у војном смислу не помаже организација избеглих југословенских бораца. Изузетак представља, помоћ при формирању батаљона краљеве гарде, у времену када је 27. март још увек представљао ваљани политички капитал. Носиоци тог капитала претендовали су да од њега истрајавају још дуго. Тако је у једној личности

²²¹ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 19.

²²² Живот једног Краља, *нав.гело*, 139.

²²³ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Петар II Карађорђевић у вртлогу британске политике*, Београд 2001, 14.

сконцентрисана сва политичка власт и умало настала „влада једног човека“.²²⁴ Смисао оваквог деловања енглеске дипломатије Слободан Јовановић тумачи: „Као стара аустријска дипломатија, тако и енглеска дипломатија више воли да у страниј земљи ради с владоцем или у недостатку њега с једним својим човеком него са странкама. На Балкану она скоро никада није имала своју странку, као што је имала Русија не само у доба комунизма него и у доба царизма. Уместо тога она је имала велики број тајних агената и ухода. Према томе, она се није много интересовала ни за наше странке у избегличкој Влади; она је бацила око на Краља – и како је он био још млад, она је мислила да ће га лако довести под свој утицај, и преко њега руководити целу југословенску политику.“²²⁵ Дакле, сконцентрисавши у својој личности све кључне политичке и војне прерогативе власти, ђенерал Душан Симовић, као експонент војске, у суштинском смислу представљао би – супститут за владоца, будући да би својим ингеренцијама обухватао веома широк спектар права и дужности. Након његовог пада с власти, настаје стање које убрзо резултира војном побуном, која без сумње не би могла добити толики замах, да није постојала тако срдачна сарадљивост одметнутих југословенских војних кругова. Настојањем да се прикаже ток и сваки аспект побуне, било је доста речи о предводницима побуне, тзв. „старијим официрима“ и свих који су се у њихову клику сврстали. Било је речи и о „млађим официрима“ иако, они нашавши се испрва у дефанзиви могу изгледати као релативно недужна и злостављана страна, заиста нису били без амбиција и планова, далеко од тога. При ликвидацији „Каирске афере“ на дневни ред дошло је ангажовање ђенералштабног пуковника Димитрија Путника у раду Владе, при чему би он постао најстарији чиновник у Министарству војске. Пуковник Путник, син прослављеног српског војводе Радомира Путника, до тада је био на дужностима војног изасланика у Бугарској, формално до 12. маја 1941. године²²⁶, од 7. септембра исте године на положају војног, поморског и ваздухопловног изасланика у С.С.С.Р.²²⁷ са кога је тражио смену од владе, шифрованим телеграмом 2. V 1942. тврдећи како је његов боравак у датој земљи „бесциљан“ будући да је пуковник имао утисак да „Русе уопште не интересује сарадња са нама, пошто једино рачунају са њиховим присталицама у нашој земљи“. Сматрајући да може сврсисходније послужити влади у Турској или у Јерусалиму, телеграм завршава речима: „У сваком случају молим смену.“²²⁸ Његово ступање на војно – политичку сцену, нелагодно је посматрано од млађих официра, толико да су почеле кружити гласине како ће он по свом доласку у Лондон са бившим послаником у Румунији Александром Авакумовићем, оформити нову владу. „Опет је ово мајорска кујна, јер мајори зазиру од Путника који је позван у Лондон и треба да постане најстарији чиновник Министарства војске, тако да ће Живан Кнежевић свирати само другу виолину.“²²⁹ У својим успоменама из Каира, штампаним у *Гласнику Српској историјско – културној груштва „Њејош“*, Димитрије Путник

²²⁴ Потпуковник Б. Тодоровић, *нав.гело*, 245.

²²⁵ Слободан Јовановић у емијрацији, *нав.гело*, 168.

²²⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, utorak 19 avgusta 1941 god, Broj 1, 5.

²²⁷ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, meseca decembra godine 1941, Broj 3, 2.

²²⁸ *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943*, 309.

²²⁹ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 150.

наводи да се поменути анимозитет млађих официра из Лондона, према њему развио, јер је одбио да изврши неке „стратегиско политичке несташлуке замишљене у том кабинету“, које је добио у виду наређења, са потписом председника владе Јовановића.²³⁰ Шеф кабинета професора Јовановића и његов сродник, Коста Ст. Павловић такође примећује извесну снисходљивост у држању Слободана Јовановића према свом Војном кабинету, коментаришући једну уредбу из *Службених новина*: „Жао ми је што проф. Јовановић потписује те бургије које му подноси Живан Кнежевић.“²³¹ Ниједна од умешаних страна, није према томе била без извесних личних и колективних претензија. За време свог трајања, побуна је разорно деловала на залагања емигрантске владе и њено војно ангажовање. Употребљивост организованих јединица, нестала је када су се оне поцепале и тиме онемогућиле било какво оперативно коришћење. Морал при овоме пао је до најниже тачке. Поред поменутих фактора, врућине и климатске неповољности у новој средини, неопремљености, подвојености у ионако минијатурном корупусу југословенских исељеника, кривица за опадање борбеног духа може се и сумирати речима: „Фунте и нерад имали су најштетнији утицај на официре.“²³² Припадних југословенског ваздухопловства Неђељко Плећаш такође пише: „Досадни логорски живот почео је да утиче на људство, па је енглеска Команда дозволила да наши официри по групама одлазе у Јерусалим и Телавив да се забаве.“²³³ О последицама војне побуне, додуше, са мале временске дистанце, језгровито сведочи ђенералштабни пуковник Путник Р. Димитрије, који је на дужности Команданта југословенских трупа на Средњем Истоку, сменио пуковника Ракић К. Миодрага, 10. новембра 1942. године.²³⁴ Пуковник Путник примио је команду у Каиру 30. децембра 1942. Осврћући се на побуну, могао се, с обзиром на датум свог доласка, осврнути само на њене последице, које је карактерисао као прилике „... поразне моралне пустоши, настале услед такозване Каирске афере“. ²³⁵ Наводећи да су му највећу муку задавали ваздухопловци: „Многи од њих нису ме поздрављали при сусрету. Проводио сам читаве дане у преклапању с усијаним главама. Господа, уствари, нису хтела да врше своју дужност и измишљали су хиљаду разлога зашто неће да лете. У томе су предњачили капетани Брадашка и Димитрије Кнезселац. Осећали су да за собом имају Енглезе који су и створили Каирску аферу, искоришћујући сукоб између браће Мирковића и браће Кнежевића.“²³⁶ Чак и по формалном окончању „Каирске афере“ елементи њеног постојања настављају да прогоне Владу у Лондону. Питање држављанства официра који су прешли у састав британске војске, долази до пуног изражаја средином 1943. године. Наиме, један од подразумеваних официра и челника побуне, потпуковник Милоје Динић, појавио се у Лондону, у јеку кризе владе

²³⁰ Димитрије Путник, Радио везе са земљом у прошлом рату, *Гласник Српској историјско – културној груштва* (даље СИКД) „Њејош“, св. 7, јуни 1961,41.

²³¹ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 145.

²³² Исто, 168.

²³³ Н. Б. Плећаш, *нав.гело*, 61.

²³⁴ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, 24 novembra, 1942 god, Broj 10, 16.

²³⁵ *Гласник СИКД „Њејош“*, *нав.гело*, 40.

²³⁶ Исто, 40.

Слободана Јовановића, носећи на себи британску униформу. Ступивши у контакт са Костом Павловићем, желео је да га прими Слободан Јовановић, како би му објаснио своје становиште и како би се ликвидирале последице „Каирске афере“, и група предводника побуне вратила у састав југословенске војске, а да се после рата суди и једнима и другима, притом наравно, сву кривицу сваљујући на мајора Живана Кнежевића. Професор Јовановић је одговорио да је Динић „неозбиљан човек“. „Да није имао потребе Кнежевић ништа да измишља, и да је било довољно разлога за уклањање њихово из војске у саопштењима које су они чинили Влади преко Енглеза...“.²³⁷ Динић је у свом излагању тврдио Павловићу да ђенерал Михаиловић „скоро и не постоји“.²³⁸ Изјава ове врсте потврђује изнету тезу да се завереници нису могли помирити са својом новом, скрајнутом позицијом, која је – поготово након завршетка војне побуне била да секундира снагама у Отаџбини. Онако неумољив став британске високе политике, по питању држављанства одметнутих официра, коначно је расветљен. „Чујем од особе која може да буде врло добро информисана да су се сви политичари збрзили 26. јуна увече да образују владу, јер би Енглези били спремни да образују владу са Симовићем и каирском групом официра.“²³⁹ Према томе можемо закључити да је британским инстанцама било важно да официри при преласку у њихову војску не изгубе своју народност, јер им више не би могли послужити у југословенском контексту, будући да су им само у том контексту били драгоцени, да би само као официри за енглеску дипломатију били безначајни. Обавезавши се да ће побуњенике држати подаље од југословенских краљевских снага и простора на коме оне буду деловале, нису се либили да их гурну у контакт с југословенским политичарима у Лондону. Да су се последице „Каирске афере“ још увек разједале и оптерећивале југословенске снаге на Блиском и Средњем истоку, сведочи Указ, донет првог децембра 1943. године, из побуде да се „оствари потпуно морално јединство у нашем војном напору“. Указом се предају забораву сва дела учињена „за време догађаја у вези са југословенском војном силом на Средњем Истоку, која су дала повод за закључење Протокола између Југословенске Краљевске Владе и Владе Велике Британије од 19 октобра 1942 год, и да ни појединачне радње лица умешаних у те догађаје, у колико се односе на те догађаје, не могу бити предмет никаквог кривичног или дисциплинског поступка.“²⁴⁰ Указ се имао саопштити пред стројем. Овај Указ, пошто се није односио на предводнике побуне, од истих је био занемарен и они су наставили агитацију као и до тада. Коста Павловић бележи седмог децембра 1943. године да су потпуковник Милоје Динић и резервни капетан Владета Богдановић издали на српском и енглеском језику брошуру под називом „*The Truth about March 27, 1941*“, што је представљало наставак „старе свађе“.²⁴¹ Ако се узме у разматрање подела доцније настала рефлектујући догађаје у земљи, накалемљена на стање проузроковано војном

²³⁷ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 246.

²³⁸ Исто, 246.

²³⁹ Исто, 256.

²⁴⁰ *Службене новине Краљевине Југославије*, Каиро 31 децембра 1943 године, Број 13, 7.

²⁴¹ К. Ст. Павловић, *нав.гело*, 321.

побуном, може се само замислити како је ослабљени војни организам емигрантске владе успевао да опстане и да свој допринос у рату. Указ од првог децембра, тежио је објединити све преостале потенцијале и спасити што се спасти може. Истовремено каирска група официра која је била доведена у Лондон није престала да агитује у своју корист. Током побуне, паралисано и предато летаргији и неконструктивном раду, било је према британским архивским подацима којима располаже професор Веселин Ђуретић у својој монографији о емигрантској влади Краљевине Југославије, с краја 1942. године око 1.600 припадника, оружане силе Краљевине ван Отаџбине, колико је она, према њиховим подацима и бројала, до тада.²⁴² Иако су свој допринос у ратном напору напослетку добили прилику да пруже делови оружаних формација краљевске војске у изгнанству, првенствено ваздухопловство и морнарица, у склопу савезничких операција и саставу њихових јединица, за већину пак, пресудни моменат – који су чекали да ступе у борбу, никада неће доћи. Њима ће судбина, након свих поменутих дешавања и трзавица, проистеклих из „Каирске афере“ наменити поред подозрења структура Велике Британије још једну, дубоку деобу, која ће се из земље одразити на стање у избеглиштву, и учинити да овај рат, за припаднике оружаних снага ван Југославије остане ипак један „недовршени рат“, ²⁴³ у коме час њиховог војничког искупљења за брзи априлски слом никада неће доћи.

²⁴² V. Đuretić, *nav. delo*, 51.

²⁴³ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939 – 1945*, Beograd 1992, 110.

Списак извора и литературе:

Извори:

Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943, Dokumenti pr. Bogdan Krizman, Beograd – Zagreb 1981.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, utorak 19 avgusta 1941 god, Broj 1.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, subota 6 septembar 1941 god, Broj 2.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, meseca decembra godine 1941, Broj 3.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, 16 januara 1942 god, Broj 4.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, 31 januara 1942 god, Broj 5.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, 18 juna 1942 god, Broj 7.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, 8 avgusta 1942 god, Broj 8.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, London, 24 novembra, 1942 god, Broj 10.

Службене новине Краљевине Југославије, Каиро, 31 децембра 1943 године, Број 13.

Милан Гавриловић, Лондонски дневник, Београд 2013.

Слободан Јовановић у емиграцији, Разговори и записи, пр. К. Ст. Павловић, Београд 1993.

Слободан Јовановић у емиграцији, Записи о проблемима и људима, Београд 1993.

Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941 – 1945*, Beograd 1990.

Богољуб С. Илић, Мемоари армијског генерала 1898 – 1942, Београд 1995.

Живот једног краља: Мемоари Петра II Карађорђевића, Београд 1990.

Неђељко Б. Плећаш, Ратне године 1941 – 1945, Дирфилд Бич, Флорида 1983.

Коста Ст. Павловић, Ратни дневник 1941 – 1945, Београд 2011.

Бранко Чубриловић, Записи из туђине, Сарајево 1946.

Потпуковник Борислав Тодоровић, Последњи рапорт, Крагујевац 2002.

Гласник Српског историјско – културног друштва „Нjegoш“, св. 7, јуни 1961.

27.март 1941. седамдесет година касније, Београд 2012.

Милан Гавриловић, Народни пут, Нови Сад 2015.

Литература:

Veselin Đuretić, Vlada na bespuću, Beograd 1983.

Бранислав Глигоријевић, Краљ Петар II Карађорђевић у вртлогу британске политике, Београд 2001.

Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939 – 1945, Beograd 1992.